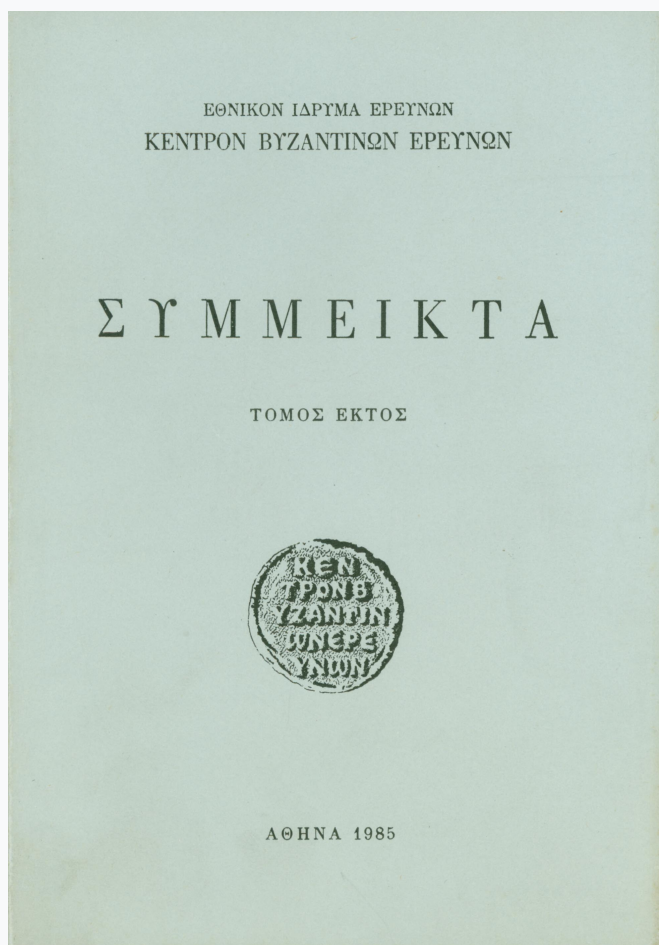

Byzantina Symmeikta

Vol 6 (1985)

SYMMEIKTA 6

Δοῦλοι στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν 10ο αἰ. Ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου

Χριστίνα Γ. ΑΓΓΕΛΙΔΗ

doi: [10.12681/byzsym.695](https://doi.org/10.12681/byzsym.695)

Copyright © 2014, Χριστίνα Γ. ΑΓΓΕΛΙΔΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΑΓΓΕΛΙΔΗ Χ. Γ. (1985). Δοῦλοι στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν 10ο αἰ. Ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου. *Byzantina Symmeikta*, 6, 33–51. <https://doi.org/10.12681/byzsym.695>

ΔΟΥΛΟΙ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΤΟΝ 10ο ΑΙ.

Ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου*

Θεσμὸς ποὺ στὰ κυριότερα σημεῖα του ἀκολουθεῖ πιστὰ τὴ ρωμαϊκὴ παράδοση¹, ἡ δουλεία, διατηρήθηκε τυπικὰ τουλάχιστον σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας². Ἡ ἴδια ἡ οὐσία τοῦ θεσμοῦ εἶναι, βέβαια, ἀντίθετη μὲ τὴ γενικὴ ἀρχὴ τῆς «φυσικῶς δικαίῳ» ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων³.

*Χρησιμοποιοῦνται ἐπιπλέον οἱ ἀκόλουθες βραχυγραφίαι :

Bas	= α. Βασιλικά, Βιβλία I - LIX, ἔκδ. H. J. Scheltema - N. Van der Wal, τόμ. AI - AVII, Groningen - 's Gravenhage 1955 - 1974. = β. Βασιλικά, Βιβλία 49 - 60, ἔκδ. I. Ζέπου, τόμ. 5, Ἀθήνα 1912.
CJ	= Corpus Iuris Givilis, II. Codex Iustinianus, ἔκδ. P. Krueger ⁴ , Δουβλίνο - Ζυρίχη 1967.
Ἐκλογὴ	= <i>Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos V</i> , ἔκδ. L. Burgmann (=Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte 10), Φραγκφούρτη 1983.
Ἐπαναγωγὴ	= JGR, τόμ. 2, σελ. 236 - 368.
Ἐπαναγωγὴ aucta	= JGR, τόμ. 6, σελ. 57 - 216.
Πρόχειρος	= JGR, τόμ. 2, σελ. 114 - 228.
Πρόχειρον auctum	= JGR, τόμ. 7, σελ. 5 - 361.
Ράλλης - Ποτλῆς	= Γ. Α. Ράλλης - Μ. Ποτλῆς, <i>Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων</i> , τόμοι Α' - ΣΤ', Ἀθήνα 1852 - 1859.
Σύνοψις minor	= JGR, τόμ. 6, σελ. 327 - 547.

1. Ἀννας Χατζηνικολάου - Μαργαβῆ, *Recherches sur la vie des esclaves dans le monde byzantin*, Ἀθήνα 1950, σελ. 8.— Π. Α. Γιαννόπουλου, *La Société profane dans l'empire byzantin des VIIe, VIIIe et IXe siècles*, Louvain 1975, σελ. 265 καὶ σελ. 265 ὑποσ. 2.— Ch. Verlinden, *L'Esclavage dans l'Europe Médiévale. II. Italie - Colonies italiennes du Levant - Levant latin - Empire byzantin*, Γάνδη 1977, σελ. 978.

2. Ἔτσι ὁ Ἀρμενόπουλος (Ἐξάβιβλος, ἔκδ. Heimbach, Λιψία, σελ. 188 κέξ.) ἐπαναλαμβάνει αὐτοῦσιο τὸ 34^ο κεφάλαιο τοῦ Πρόχειρου «Περὶ Ἐλευθεριῶν», ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ «ἐστερημένα ἐλευθερίας» πρόσωπα. Ὡστόσο, ἡ τελευταία Νεαρχὰ ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τοὺς δούλους, ὀρίζοντας τὴν ἐξαγορὰ ὄλων τῶν δούλων τῆς Κωνσταντινούπολης, ἐκδίδεται περὶ τὸ 1167 ἀπὸ τὸ Μανουὴλ Κομνηνὸ (Dölger, *Regesten*, ἀρ. 1476, πρβλ. καὶ Helga Köpstein, *Zur Novelle des Alexios Komnenos zum Sklavenstatus (1095)*, Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines IV, Ἀθήνα 1980, σελ. 166).

3. πρὸς δὲ τὸν φυσικὸν (νόμον) πάντες οἱ ἄνθρωποι ἴσοι εἰσίν: D L, 17.32 = Bas II, 3.33. Ἡ γὰρ φύσις πάντας ἐλευθέρους προήγαγεν: Bas II. 1, 4 = Πρόχειρος ΛΔ', 2 = Ἐπα-

Αὐτὴ ἡ ἀντίφαση, ὥστόσο, μεταξὺ θεωρητικῆς ἀνθρωπολογίας καὶ κρατικῆς πρακτικῆς, καὶ ἡ ὁποία δὲν ἀμφισβητήθηκε εὐθέως ποτὲ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν¹, ἐδραιώνεται μέσα ἀπὸ τὰ νομικὰ κείμενα, ποὺ ἀποδέχονται τὸν τριμερῆ χωρισμὸ τῆς κοινωνίας σὲ ἐλεύθερους, ἀπελεύθερους καὶ δούλους². Ἡ βασικὴ αὐτὴ ἀρχὴ εἰσάγεται στὸ βυζαντινὸ δίκαιο ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸν³ καὶ ἐπαναλαμβάνεται μὲ αὐτούσια σχεδὸν διατύπωση στὰ Βασιλικά⁴. Ἡ ἴδια ἀρχὴ περιλαμβάνεται καὶ στὶς μεταγενέστερες ἐπιτομὲς τῶν νομικῶν συλλογῶν⁵. Συνέπειά της ἡ κλιμάκωση τῶν δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων ποὺ ρυθμίζουν τὸ μέτρο συμμετοχῆς στὶς οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς δραστηριότητες. Σ' αὐτὴ τὴν κλίμακα οἱ δοῦλοι κατέχουν τὴν τελευταία βαθμίδα καὶ ὑπόκεινται σὲ καθεστῶς πλήρους δικαιοπρακτικῆς ἀνικανότητος. Ἐτσι ὁ δοῦλος, σημειώνει ὁ νομοθέτης, ἂν καὶ «φύσει» ζεῖ, βρίσκειται σύμφωνα μὲ τὸ νόμο σὲ κατάστασι ὅμοια μὲ τὸ θάνατο⁶.

ναγωγή ΛΖ. 3 = Πρόχειρον auctum ΛΔ. 3 = Ἐπαναγωγή aucta ΛΗ. 2 — Σύνοψις minor Δ. 17.

1. Ἡ προσπάθεια τῆς Ἐκκλησίας ἐξυπλεῖται στὴν καλυτέρευση τῶν συνθηκῶν διαβίωσης τῶν δούλων. βλ. Γιαννόπουλος, *La Société profane*, σελ. 271, πρβλ. καὶ Α. Piganioi, *L'Empire chrétien*², Παρίσι 1972, σελ. 449. Ἀλλὰ καὶ τὰ παραδείγματα ἀπὸ ἔργα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ποὺ παραθέτει ἡ Χατζηνικολάου-Μαράβα (*Recherches*, σελ. 13 - 18), δείχνουν ὅτι ἡ Ἐκκλησία στηρίζει τὴν ισχύουσα τάξι πραγμάτων. Τὰ θεωρητικά, στωικῆς κυρίως προέλευσης, ἐπιχειρήματα τῶν Πατέρων ἀποσκοποῦν στὴν ἀφομοίωση τῶν κατηγοριῶν ἐλεύθερος - δοῦλος μέσα στὸ κοινωνικὸ σχῆμα τῆς ἐποχῆς. Ἡ διάθεση συμβιβασμοῦ ἀνάμεσα στὴν καταρχὴν ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν ἐλευθερίᾳ τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀναγκαιότητα διατυπώνεται μὲ ἐνέργεια στὸ παρακάτω χωρίο τοῦ Ἐπιφάνιου Σαλαμίνας (Ἀγκυρωτός, PG 43, 121): *Καὶ ἡ συνήθεια τοὺς δούλους σώματα εἶωθε καλεῖν. Δεσπότης, φησὶν, ἑκατὸν σωμάτων ἀλλὰ καὶ ψυχὰς ἐχόντων· ἐπειδὴ δὲ ἡ δεσποτεία τῶν ἀνθρώπων σωμάτων κυριεύει, ἀλλ' οὐ ψυχῆς διὰ τοῦτο τοὺς δούλους ἐλόγως σώματα ἐκάλεσαν σὺν ψυχῇ, ἵνα δείξῃ τὴν χρῆσιν τῶν σωμάτων.*

2. *Πάντες οἱ ἄνθρωποι ἢ δοῦλοι εἰσιν ἢ ἐλεύθεροι*: Bas XLVI, 1.1. *Τῶν δούλων μία ἐστὶν ἡ αἵρεσις. . . οἱ δὲ ἐλεύθεροι ἢ ἐγγενεῖς εἰσιν ἢ ἀπελεύθεροι*: Bas XLVI, 1.3. Ἡ τυπικὴ ἰσότης ἐλευθέρων καὶ ἀπελεύθερων αἴρεται σὲ ὁρισμένους περιπτώσεις. Ἐτσι, π.χ. οἱ ἀπελεύθεροι, ἐξομοιούμενοι στὸ σημεῖο αὐτὸ μὲ τοὺς δούλους, δὲν μποροῦν νὰ μαρτυρήσουν ὑπὲρ ἢ κατὰ τοῦ πρώην κυρίου τους (Ἐκλογή 14, 2.2), οὔτε νὰ κληροδοτήσουν σὲ πλαγίου βαθμοῦ συγγενεῖς, ἐφόσον δὲν τοὺς ἀναγνωρίζεται ἡ ἀνιοῦσα συγγένεια (Πρόχειρος 23, 1.4).

3. D I, 5.3 καὶ I, 5.5.

4. Βασιλικά, ὁ.π. Στὴν Ἐκλογή τῶν Ἰσαύρων ἡ διάκριση δὲν διατυπώνεται εὐθέως, ἀλλὰ ὑπονοεῖται μὲ σαφήνεια, π.χ. Ἐκλογή 8, 1.1, 8. 4.2 καὶ 17.42.

5. Πρόχειρος 34. 1 καὶ 34.4 = Ἐπαναγωγή 37.1 καὶ 37.4 = Πρόχειρον auctum 34.1 καὶ 34.5 = Ἐπαναγωγή aucta 38.1 καὶ 38.5 = Σύνοψις minor E. I.

6. *Ἡ δουλεία σχεδὸν εἰσὶν τῷ θανάτῳ*: Bas II. 3, 209 καὶ Ἀρμενόπουλος, Ἐξάβιβλος 1. 14.6. Πρβλ. τὸ ἀντίστοιχο σχόλιο τῶν Βασιλικῶν. *Ἐπὶ τοῦ δούλου καὶ τοῦ αἰχμαλώτου αὐτῷ τῷ νόμῳ τεθνᾶναι δοκεῖ, φύσει δὲ ζῆν.*

“Όμως, παρὰ τὸ ἀπόλυτο αὐτὸ ἀξίωμα, εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ νόμος ἐπι-
τρέπει στοὺς δούλους νὰ ἀσκοῦν ἕναν ἀριθμὸ δικαιωμάτων, ὅπως νὰ διαχειρί-
ζονται τὴν περιουσία τοῦ κυρίου τους¹, νὰ ἐργάζονται² ἢ, σὲ μεταγενέστερη
ἐποχὴ, νὰ ἐγγράφονται στὰ συστήματα³.

Βασικὴ πηγὴ γιὰ τὶς ἀλλαγές ποὺ παρουσιάζονται στὴν ὑπόσταση τῶν δού-
λων ἀποτελοῦν τὰ νομικὰ κείμενα. τὰ ὁποῖα καθορίζουν, συχνὰ μὲ πολλὰς
λεπτομέρειες, τοὺς ὅρους ἀπόκτησης καὶ ἐκμετάλλευσης τῶν προσώπων ποὺ
εἴτε γεννῶνται δοῦλοι εἴτε ὑποπίπτουν σ’ αὐτὴ τὴν κατηγορίαν ὡς αἰχμάλωτοι
πολέμου ἢ κάτω ἀπὸ ἄλλες εἰδικές συνθῆκες⁴. Μέσα ἀπὸ τὶς πηγές αὐτὲς
μποροῦμε, λοιπόν, νὰ παρακολουθήσουμε τὶς μεταλλαγές στὶς διαθέσεις τῆς
πολιτείας ἀπέναντι στοὺς δούλους ἢ, ἀκόμα, τὰ ὅρια τῶν δικαιωμάτων τῶν
κυρίων-δεσποτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἰδίων τῶν δούλων. Ὡστόσο, ἡ προοπτικὴ
τῶν μεγάλων κυρίως νομικῶν συλλογῶν εἶναι μονοδιάστατη, ἐφόσον τὰ προ-
βλήματα τίθενται στὴ γενικότητά τους· ἀλλὰ καὶ ὁ χρονικὸς προσδιορισμὸς
τῶν διατάξεων δὲν εἶναι πάντα ἐξακριβώσιμος⁵, οὔτε εἶναι δυνατὸ νὰ κατὰ-
νοηθεῖ μέσα ἀπὸ τὰ ἴδια αὐτὰ κείμενα ἡ ἐμβέλειά τους. Ἔτσι, τὴν περιγραφή
τῆς ἐκάστοτε κοινωνικῆς πραγματικότητος, τὶς διεργασίες στὸ ἐπίπεδο τῶν
διαφοροποιήσεων στὶς συμπεριφορές καὶ τὶς νοοτροπίες ὀφείλουμε νὰ ἀναζη-
τήσουμε σὲ ἄλλα εἴδη πηγῶν καὶ ἰδιαίτερα στὶς ἐκκλησιαστικὲς καὶ ἀγιολο-
γικὲς⁶.

1. Πρόκειται γιὰ τοὺς *actores*, *procuratores*, *conductores* τῆς πρώτης ἐποχῆς, βλ.
A. H. M. J o n e s, *The Later Roman Empire 284 - 602*, τόμ. Β', Ὁξφόρδη 1964, σελ.
790 - 791.

2. Βλ. παραδείγματα στὸ βιβλίον τῆς Κωνσταντίνου Μέντζου, *Συμβολαὶ
εἰς τὴν μελέτην τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου*,
Ἀθήνα 1975, σελ. 87, 104, 125.

3. Χατζηνικολάου - Μαράβᾶ, *Recherches*, σελ. 46 - 47. — A. P. K a ž d a n,
Raby i mistii v Vizantii IX - X vekov, Uchenye Zapiski Tul'skij Gosud. Pedag. Inst. 2
(1951), σελ. 72. — τοῦ Ἰδίου, *Derevnja i Gorod v Vizantii IX - X vv.*, Μόσχα 1960,
σελ. 309 - 310. — R. B r o w n i n g, *Rabstvo v vizantijskoj imperii (600 - 1200 gg.)*,
Viz. Vrem. 14 (1958), σελ. 43 - 44. — N. Οἰκονομίδης, *Boutiques de Constanti-
nople au Xe s.: Prix, Loyers, Imposition (cod. Patmiacus 171)*, DOP 26 (1972),
σελ. 354 - 355.

4. Τρεῖς εἶναι οἱ κύριες πηγές δούλων: ἡ φυσικὴ ἀναπαραγωγή, ὁ πόλεμος, τὸ ἐμπόριο
τῶν δούλων (K a ž d a n, *Raby i mistii*, σελ. 66 - 70. — B r o w n i n g, *Rabstvo*, σελ.
48 - 53). Μιὰ τέταρτη κατηγορία συγκροτεῖται ἀπὸ τοὺς δούλους τοῦ δημοσίου, ποὺ ὑπο-
πίπτουν σ’ αὐτὴ τὴ θέση μὲ δικαστικὴ ἀπόφαση, πρβλ. Χατζηνικολάου - Μα-
ράβᾶ, *Recherches*, σελ. 35 καὶ Γιαννόπουλου, *La Société profane*, σελ. 276 -
277.

5. Χατζηνικολάου - Μαράβᾶ, ὁ.π., σελ. 8. — V e r l i n d e n, *L'Esclavage*,
σελ. 978.

6. Πρβλ. B r o w n i n g, *Rabstvo*, σελ. 39.

Σ' αυτό τὸ πλαίσιο εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου τοῦ Νέου, ποὺ ἀποτελεῖ ἀξιόλογη πηγή γιὰ τὴ συλλογὴ ποικίλων στοιχείων, σχετικῶν μὲ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ στὴν Κωνσταντινούπολιν στὰ μέσα τοῦ 10ου αἰ.¹

Στὸ μακρὸ αὐτὸ κείμενο, ὁ μαθητὴς τοῦ ἁγίου, Γρηγόριος, πραγματεύεται τὴν πολιτεία τοῦ πνευματικοῦ καθοδηγητῆ του, ἡ δραστηριότητα τοῦ ὁποῖου περιορίζεται στὰ γεωγραφικὰ ὅρια τῆς Βασιλεύουσας καὶ δὲν σχετίζεται μὲ κανένα ἐκκλησιαστικὸ ἢ μοναστικὸ θεσμό. Ἡ ἰδιοτυπία αὐτοῦ τοῦ «ἀστικοῦ» ἁγίου καθιστᾷ ἰδιαίτερα σημαντικὲς τὶς ἐπτὰ ὁλοκληρωμένες διηγήσεις ποὺ περιέχονται στὸ Βίο καὶ ἀναφέρονται σὲ δούλους, πιστοὺς χριστιανοὺς, μαθητὲς τοῦ Βασιλείου, καί, κυρίως, κατοίκους τῆς Κωνσταντινούπολης. Πράγματι, ἐνῶ γιὰ τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ εἶναι γνωστοὶ μεγάλοι ἀριθμοὶ οἰκετῶν ποὺ ἐργάζονται στὴν ἐπαρχία, σὲ κτήσεις δυνατῶν², συγκεκριμένες φιλολογικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν ἀπασχόληση δούλων στὰ ἀστικὰ κέντρα εἶναι σπάνιες.

Ἔτσι, μολονότι οἱ πληροφορίες ποὺ παρέχει ὁ Βίος τοῦ Βασιλείου δὲν εἶναι πρωτότυπες, στὸ μέτρο ποὺ οἱ συνθῆκες διαβίωσης τῶν δούλων μᾶς εἶναι γενικὰ γνωστὲς ἀπὸ τὶς νομικὲς πηγές, ὁ σχολιασμὸς τοῦ κειμένου μᾶς βοηθᾷ στὴ διευκρίνιση τῆς ἐφαρμογῆς τῆς σχετικῆς νομοθεσίας στὰ ἀστικὰ κέντρα καὶ στὴ διαπίστωση τῆς πραγματικῆς ἰσχύος τῶν ρυθμίσεών της.

Οἱ ἐπτὰ ἱστορίες δούλων στὸ Βίο τοῦ Βασιλείου εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

1. Ἱστορία τοῦ δούλου Θεόδωρου (Βίος Ves., σελ. 51 - 54).

Πλούσιος καὶ τυφλὸς ἐργαστηριακός, ποὺ κατοικοῦσε στὸ λιμάνι τῶν Σοφίων³, εἶχε πολλοὺς καὶ εὐσεβεῖς δούλους. Ὅλοι οἱ δοῦλοι σχετίζονταν μὲ τὸ

1. Ὡς τώρα ἔχουμε στὴ διάθεσή μας δύο ἀποσπασματικὲς ἐκδόσεις τῆς πληρέστερης μορφῆς τοῦ κειμένου: α. Α. Ν. Veselovskij, *Razyskanija v' oblasti russkago dukhovnago stikha*, Sbornik Otd. Russ. Jaz. I Slov. Imp. Akad. Nauk 46 (1899), Συμπλήρωμα, σελ. 10 - 76 (στὸ ἐξῆς: Βίος Ves.), καὶ β. S. G. Vilinskij, *Žitie sv. Vasilija novago v ruskoj literature*, Μέρος δεῦτερο: *Teksty*, Zapiski Imp. Novoross. Univer. 7, Ὁδησὸς 1911, σελ. 283 - 346 (στὸ ἐξῆς: Βίος Vil.). Γενικὰ γιὰ τὸ κείμενο τοῦ Βίου, βλ. Χ ρ ι σ τ ί ν α ς Γ. Ἀ γ γ ε λ ί δ η, Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου, Ἰωάννινα 1980, σελ. 22 - 57.

2. Τὰ κυριότερα παραδείγματα ποὺ ἀναφέρονται εἶναι τὰ παρακάτω: γιὰ τὸν 8ο αἰ., ἡ μαρτυρία τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Φιλάρτου, γιὰ τὸν 9ο, ἡ περίπτωση τῆς Δανηλίδας (σημειώνουμε ὥστόσο τοὺς ὑπερβολικοὺς ἀριθμοὺς οἰκετικῶν προσώπων καὶ στὰ δύο αὐτὰ κείμενα. Γιὰ τὴ Δανηλίδα, ποὺ ἀποτελεῖ μεταφορὰ σὲ μεσοβυζαντινὸ κείμενο τοῦ 9ο αἰ. τῆς βασιλίσσας τοῦ Σαβᾶ, βλ. Ἡ λ. Ἀ ν α γ ν ω σ τ ᾶ κ η, *La Géographie des chansons du cycle akritique et du roman du Digénis Akritas*, διδασκ. διατριβή. Παρίσι 1983, σελ. 268 - 271), καὶ γιὰ τὸν 11ο αἰ., ἡ διαθήκη τοῦ Εὐστάθιου Βοῖλα (ἐκδ. P. Lemerle, *Le testament d'Eustathios Boilas*, στὸν τόμο *Cinq Etudes sur le XIe s.*, Παρίσι 1977, σελ. 15 - 63. Εἰδικὰ γιὰ τὸν κωδικελλο ποὺ ἀφορᾷ τοὺς δούλους, σελ. 26 - 27 καὶ 59 - 60).

3. Ἡ τῶν Σοφίων τοῦ λιμανιοῦ τῶν Σοφίων μὲ τὸ μεταγενέστερο λιμάνι τοῦ Κοντοσκάλου δὲν εἶναι βέβαιη. Σήμερα, ἡ ὑποθετικὴ τοποθεσία τῶν Σοφίων ἀποτελεῖ, μετὰ τὶς προσχώ-

Βασίλειο, ιδιαίτερη όμως ήταν ή ευσέβεια τοῦ Θεόδωρου, «πρωτεύοντος» δούλου, ἐμπιστοῦ τοῦ κυρίου του, ποὺ τοῦ εἶχε ἐναποθέσει τὶς εὐθύνες τῆς διαχείρησης τῆς περιουσίας του. Ἡ ἐμπιστοσύνη όμως αὐτῇ τοῦ κυρίου πρὸς τὸ Θεόδωρο, κίνησε τὸ φθόνο ἐνὸς ἄλλου δούλου τοῦ ἴδιου κυρίου. Μὲ τὴ βοήθεια μάγισσας, ποὺ πληρώθηκε ἓνα νόμισμα γιὰ τὶς συμβουλές της¹, ὁ φθονερὸς δοῦλος προκαλεῖ βαρύντατη ἀρρώστεια στὸ Θεόδωρο. Φίλοι τοῦ Θεόδωρου καὶ μαθητὲς τοῦ Βασιλείου, ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι, προσφεύγουν στὸν ἅγιο ζητώντας του νὰ σώσει τὸ Θεόδωρο. Ὁ Βασίλειος ἔρχεται στὸ σπίτι τοῦ ἐργαστηριακοῦ, ἀνακαλύπτει τὰ μάγια, τὰ ἐξουδετερώνει καὶ σώζει τὸ Θεόδωρο².

2. Ἱστορία τοῦ δούλου ποὺ ἔπασχε ἀπὸ ὑδρωπικία (Βίος Ves., σελ. 54 - 55).

Ἐργαστηριακὸς ποὺ ἔμενε στὶς Ἀρκαδιανές³ εἶχε ἓνα δοῦλο ἀρρωστο ἀπὸ ὑδρωπικία καὶ ἐτοιμοθάνατο. Ἐχοντας χάσει κάθε ἐλπίδα γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀρρωστοῦ, ὁ ἐργαστηριακὸς ἀποφασίζει νὰ ζητήσει τὴ βοήθεια τοῦ Βα-

σεις, τμῆμα τῆς συνοικίας Kumkapı (R. Janin, *Constantinople byzantine*², Παρίσι 1964, σελ. 223 - 224. Πρβλ. R. Guiland, *Le port palatin de Boukoléon*, Etudes de Topographie de Constantinople Byzantine [=Berliner Byzantinistische Arbeiten 37], τόμ. Α', Βερολίνο - Ἀμστερνταμ 1969, σελ. 286 - 288 καὶ τοῦ ἴδιου, *Les ports de Byzance sur la Propontide*, ὁ.π., τόμ. Β', σελ. 81 - 91 καὶ κυρίως 87 - 91).

1. Παράλληλα πρὸς τὸ ζήτημα ποὺ θέτει ἡ πληροφορία αὐτὴ σχετικὰ μὲ τὴ δυνατότητα δούλου νὰ διαχειρίζεται ποσὰ ἀνεξέλεγκτα (γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, βλ. παρακάτω, σελ. 44 - 45), ὁφείλουμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι τὸ μνημονευόμενον ποσὸ εἶναι, γιὰ τὴν ἐποχὴ, πολὺ ὑψηλό. Ἡ ἀξία ἐνὸς νομίσματος ὡς τὸ 959 περίπου εἶναι ἴση μὲ δώδεκα μόδιους σιταριοῦ ('Α. Ἀνδρεάδης, *De la monnaie et de la puissance d'achat des métaux précieux dans l'Empire Byzantin*, Byzantion 1 (1924), σελ. 92). Πρβλ. ἀκόμη τὰ ποσὰ ποὺ ἀπαιτοῦνται τὴν ἴδια ἐποχὴ γιὰ τὴν πληρωμὴ φόρου ἀπὸ ἐνοικίαση ἐργαστηρίων (Οἰκονομίδης, *Boutiques de Constantinople*, σελ. 350). Γενικὰ όμως τὰ ποσὰ ποὺ ἀναφέρει ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου φαίνονται ὑπερβολικά· πρβλ. Βίο Vil., σελ. 319, ὅπου ζῶνες κοστίζουν δύο νομίσματα καὶ ἓνα σκέπασμα κοστίζει τέσσερα νομίσματα. Βλ. σχετικὰ καὶ τὶς παρατηρήσεις τῆς Germaine Da Costa-Louillet, *Saints de Constantinople*, Byzantion 24 (1954), σελ. 507. —Ἀξίζει, τέλος, νὰ σημειώσουμε τὴν ἐμμεση ἔστω πληροφορία τοῦ Βίου σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ μετάδοση καὶ ἀποκάλυψη σὲ ἀμύητους μαγικῶν γνώσεων ἀποτελεῖ κερδοφόρα ἐπαγγελματικὴ ἀπασχόληση.

2. Ἡ ἀσθένεια τοῦ Θεόδωρου ἔχει προκληθεῖ ἀπὸ καρφιά, ποὺ κατὰ τὶς ὑποδείξεις τῆς μάγισσας ὁ φθονερὸς δοῦλος ἔχει πῆξει σὲ σκοτεινὸ καὶ κρυφὸ μέρος τῆς ἀποθήκης. Ὁ Βασίλειος τὰ ἀποκαλύπτει καὶ τὰ ἀπομακρύνει. Πρόκειται ἐδῶ γιὰ συντεταγμένου τύπου «καταπασσάλευση», ποὺ στὴν πλήρη μορφή της, μὲ χρῆση δηλαδὴ ἀνθρωπόμορφων ὁμοιωμάτων, ἀποτελεῖ τρέχουσα μαγικὴ πρακτικὴ σὲ ὅλες τὶς ἐποχές. Γιὰ παραδείγματα μεσαιωνικῶν καὶ νεοελληνικῶν καταπασσαλεύσεων, βλ. Φ. Κοκουλέ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, τόμ. ΣΤ', Ἀθήνα 1957, σελ. 174 - 207.

3. Ἡ συνοικία τοποθετεῖται στὴν περιοχὴ μετὰξὺ Ἀγίας Εἰρήνης καὶ σημερινοῦ Gülhane (Janin, *Constantinople Byzantine*, σελ. 292 - 293).

σιλείου. Ἐρχεται στὸ σπῖτι, ὅπου μένει ὁ ἅγιος, καὶ τὸν παρακαλεῖ, κλαίγοντας, νὰ δεχθεῖ νὰ θεραπεύσει τὸ δοῦλο. Ὁ Βασίλειος συγκινεῖται ἀπὸ τὴ θερμὴ παράκληση τοῦ ἐργαστηριακοῦ, ἐπισκέπτεται τὸν ἄρρωστο καὶ τὸν θεραπεύει, ἐμφυσώντας «σταυροειδῶς» στὸ πρόσωπό του.

3. Ἱστορία τοῦ δούλου ποὺ ἔπασχε ἀπὸ ρίγος (Βίος Ves., σελ. 56-57).

Ἐνας νέος ποὺ ἔπασχε ἀπὸ ρίγος ἔρχεται στὸ Βασίλειο καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ τὸν θεραπεύσει. Ὁ ἅγιος θεραπεύει πράγματι τὸ νέο, ποὺ ἦταν δοῦλος ἐνὸς «χειρομάχου». Μετὰ τὴ θεραπεία ὁ Βασίλειος προφητεύει τὸ μέλλον τοῦ νέου δούλου: ὁ κύριός του θὰ πεθάνει σύντομα, ὁ ἴδιος θὰ ἀπελευθερωθεῖ, θὰ κάνει νόμιμο γάμο καὶ θὰ ἀποκτήσει παιδιά. Μετὰ τὸ θάνατο τῆς πρώτης γυναίκας του θὰ παντρευτεῖ δεύτερη φορὰ καί, τέλος, ὅταν πεθάνει καὶ ἡ δεύτερη γυναίκα του θὰ γίνει μοναχός. Ἡ προφητεία τοῦ Βασιλείου ἐπαληθεύεται.

4. Ἱστορία τῆς δαιμονιζομένης δούλης μοναχῆς (Βίος Ves., σελ. 68-69).

Ὁ Βασίλειος φιλοξενεῖται στὸ σπῖτι τῶν ἀδελφῶν Γογγυλίων¹, στὰ Ἐλευθερίου². Ἐκεῖ τὸν ἐπισκέπτεται μιὰ δαιμονιζόμενη δούλη μοναχῆς στὴ μονὴ τοῦ Μουζάλωνος³, ποὺ εἶχε δραπετεύσει ἀπὸ τὸ μαρτύριο τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας, ὅπου ἦταν ἐγκλειστη γιὰ θεραπεία⁴. Ὁ ἅγιος ἐκδιώκει τὰ δαιμόνια καὶ ἡ δούλη ἐπιστρέφει ὑγιὴς στὴν κυρία της.

1. Γιὰ τοὺς εὐνούχους ἀδελφούς, Κωνσταντῖνο καὶ Ἀναστάσιο Γογγυλίους, βλ. D.A.I., *Commentary*, σελ. 179· πρβλ. καὶ R. Guillard, *Le Cubiculaire*, Recherches sur les Institutions Byzantines [=Berliner Byzantinistische Arbeiten 35], Βερολίνο - Ἀμστερνταμ 1967, τόμ. Α', σελ. 279 - 280. Τὸ 949, ὁ Κωνσταντῖνος Γογγύλιος ὁδήγησε τὸ βυζαντινὸ στόλο στὴν ἀποτυχημένη ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Σαρακηνῶν τῆς Κρήτης (Κεδρηνοῦ, Ἱστορία [ἐκδ. Niebuhr], σελ. 336 καὶ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, Περὶ Βασιλείου Τάξεως [ἐκδ. Reiske], τόμ. Α', σελ. 664 - 678).

2. Τὸ λιμάνι τῶν Ἐλευθερίου ἤδη τὸ 385 εἶχε καλυφθεῖ ἀπὸ προσχώσεις (Janin, ὁ.π., σελ. 218 - 220 καὶ Guillard, *Les ports de Byzance*, ὁ.π., σελ. 93 - 94).

3. Ἡ μνεία αὐτῆς, ποὺ συνηγορεῖ στὴν ὑπαρξὴ καὶ λειτουργία μετὰ τὸ 940 καὶ 944 μονῆς τοῦ Μωσηλὲ στὴν Κωνσταντινούπολη, πρέπει νὰ προστεθεῖ σὲ ὅσες ἀναφέρει ἡ Ἀλ-κμ ἡ νη Στ α υ ρ ῖ δ ο υ - Ζ α φ ρ ά κ α. Ἡ μονὴ τοῦ Μωσηλὲ καὶ ἡ μονὴ τοῦ Ἀνθεμίου, Βυζαντινὰ 12 (1983), σελ. 73 κέξ. Σύμφωνα μὲ τὸ Βίο τοῦ Βασιλείου ἡ μονὴ ἦταν γυναικεία. Γιὰ τὴν πιθανότερη τοποθεσία της, κοντὰ στὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Ἀκακίου ἐν Ἐπτασκάλῳ στὴν 10η ρεγεώνα, βλ. Στ α υ ρ ῖ δ ο υ - Ζ α φ ρ ά κ α, ὁ.π., σελ. 81 κέξ.

4. Στὸ Βίο τοῦ Βασιλείου ἀναφέρεται δύο φορές ναὸς τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας (Βίος Ves., σελ. 68, 70). Πρόκειται χωρὶς ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἴδια ἐκκλησίαν, ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸ ὑπῆρχε καὶ χώρος περίθλαψης ψυχασθενῶν, ὅπως συνάγουμε ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα (βλ. παρακάτω τὴν ἀνάλογη μαρτυρία τῆς διήγησής 5). Ὁ R. Janin (*La Géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin. I. Le siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique. III. Les églises et les monastères*², Παρίσι 1969, σελ. 26 - 30), ἀναφέρει τέσσερις ἐκκλησίες ἀφιερωμένες στὴν Ἀγία Ἀναστασία, ἀπὸ τίς ὑποῖες μόνο ἡ τέταρτη φέρεται ὡς «Φαρμακολύτρια», ἐπίθετο ποὺ συμφωνεῖ μὲ τὴν ἐκφραση «τῆς τὰ φάρμακα

5. Ἱστορία τῆς δούλης τοῦ Ἰωάννη (Βίος Ves., σελ. 69 - 72).

Ὁ Ἰωάννης, πλούσιος εὐνοῦχος, «ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης»¹ καὶ ἀπὸ τοὺς πιδ πιστοὺς μαθητὲς τοῦ Βασιλείου, εἶχε στὸ σπίτι του, κοντὰ στὸ μοναστήρι τοῦ Ἀγίου Λαζάρου², ἀρκετοὺς δούλους καὶ εἶχε ὀρίσει ἐπικεφαλῆς τοὺς μιὰ δούλη, στὴν ὁποία ἔδειχνε μεγάλη ἐμπιστοσύνη. Ἡ δούλη ὅμως αὐτὴ γρήγορα ἄρχισε νὰ σκέπτεται, πῶς θὰ καταφέρει νὰ διαχειρίζεται ἀνεξέλεγκτα τὴν περιουσία τοῦ κυρίου της. Μὲ τὴ βοήθεια μάγισσας ποὺ πληρώθηκε ἀδρά³, ἡ δούλη προξενεῖ συμπτώματα βαθειᾶς ἄνοιας στὸν ἡλικιωμένο ἀφέντη της καὶ ὑπεξαιρεῖ μέρος τοῦ χρυσοῦ του. Φίλοι καὶ ἄλλοι δοῦλοι τοῦ Ἰωάννη σκέπτονται τίς δυνατότητες θεραπείας στὸ μοναστήρι τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέα⁴ ἢ στὴν ἐκκλησία τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολύτριας⁵. Τελικὰ ἀποφασίζουν νὰ τὸν μεταφέρουν στὸ σπίτι τοῦ Βασιλείου. Ὁ ἅγιος θεραπεύει τὸν Ἰωάννη καὶ κατονομάζει τὴν αἰτία τῆς ἀρρώστειας του. Ὁ Ἰωάννης ἀνακαλύπτει τὴν κλοπὴ τοῦ χρυσοῦ καὶ γιὰ νὰ τιμωρήσει τὴ δούλη γιὰ τὴν ἀχαριστία της τὴν ἐκδιώκει ἀπὸ τὸ σπίτι του, πουλώντας τὴν σὲ «ἐπιδημοῦντας» ἐμπόρους.

6. Ἱστορία τοῦ κλειμμένου χρυσοῦ τῶν θυγατέρων τοῦ Ρωμανοῦ Λακαπηνοῦ (Βίος Ves., σελ. 72 - 76).

Δύο κόρες τοῦ Ρωμανοῦ Λακαπηνοῦ μένουν στὸν λεγόμενο Οἶκο τοῦ Ρω-

λουόσης» τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου (δ.π., σελ. 70). Πρόσφατα ὁ L. Rydén (*A Note on some References to the Church of St. Anastasia in Constantinople in the 10th century*, Byzantion 41 (1974), σελ. 198 - 201) ἔδειξε ὅτι τόσο ἡ μνημονευόμενὴ στὸ Βίο τοῦ Βασιλείου Ἀγία Ἀναστασία ὅσο καὶ ὁ ὁμώνυμος ναὸς ποὺ μαρτυρεῖται στὸ βίο τοῦ Ἀνδρέα Σαλοῦ ταυτίζονται μὲ τὴν πρώτη ἀπὸ τίς ἐκκλησίες ποὺ ἀναφέρει ὁ Janin καὶ ποὺ τοποθετεῖται στὸν ἔμβολο τοῦ Δομνίου.

1. Ἀξία διὰ λόγου, ὁ τίτλος τοῦ «ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ δεσπότη ἢ τῆς αὐγούστας» κατέχει, σύμφωνα μὲ τὸ Κλητορολόγιο τοῦ Φιλοθέου, τὴν τρίτη καὶ τέταρτη θέση στὴν αὐλικὴ ἱεραρχία καὶ ἀπονέμεται σὲ εὐνοῦχους (N. Οἰκονομίδης, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Παρίσι 1972, σελ. 135 καὶ 305 - 306, πρβλ. καὶ τοῦ Ἰδίου, *Boutiques de Constantinople*, σελ. 349, ὑποσ. 24).

2. Ἡ μονὴ βρισκόταν στοὺς Τόπους, περιοχὴ πρὸς τὸν Κεράτιο, στὸ ὕψος τοῦ σημερινοῦ νοσοκομείου Gülhane (Janin, *Eglises et Monastères*, σελ. 309 - 310).

3. Βλ. παραπάνω, διήγηση 1, σελ. 37, ὑποσ. 1.

4. Ὁ Janin (*Eglises et Monastères*, σελ. 31 - 36) καταγράφει ἑπτὰ ἐκκλησίες καὶ μοναστήρια ἰδρυμένα στὸ ὄνομα τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέα. Ἀπὸ αὐτὰ τὸ κυριότερο, ὁ Ἀνδρέας ἐν Κρίσει, ἀποτελοῦσε σημαντικὸ μοναστηριακὸ συγκρότημα. Ἡ ἐκκλησία ἀντικεινίστηκε ἀπὸ τὸ Βασίλειο Α', ἐνῶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα οἰκοδομικά του τμήματα δὲν σώζονται συγκεκριμένες πληροφορίες. Πάντως ἡ λειτουργία τῆς μονῆς μνημονεύεται ὡς τὸ 1489, ὁπότε ἡ ἐκκλησία μετατράπηκε σε τζαμί στὸ ὄνομα τοῦ Koca Mustafa Paşa. Ἡ τὰύτιση τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέα ποὺ ἀναφέρεται στὸ Βίο, μὲ τὸν Ἀνδρέα ἐν Κρίσει εἶναι πολὺ πιθανή, ἂν καὶ δὲν εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἄλλοῦ ἢ ὑπαρξῆς εἰδικοῦ θεραπευτικοῦ χώρου στὰ ὅρια τῆς μονῆς.

5. Βλ. παραπάνω, διήγηση 4, σελ. 38, ὑποσ. 4.

μανοῦ¹, ὑπηρετούμενες ἀπὸ μεγάλο ἀριθμὸ δούλων. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἡ κουβικουλαρία² καὶ ὁ ἐπίτροπος τῶν δούλων. Κάποια μέρα ἀνακαλύπτεται ὅτι ἔχει κλαπεῖ ἓνα σκεῦος ποὺ περιεῖχε 40 λίτρα χρυσοῦ³. Οἱ κόρες τοῦ Ρωμανοῦ προτίθενται νὰ καταγγείλουν τὸ γεγονὸς στὸν ὑπαρχο, ζητώντας του νὰ διενεργήσει ἀνακρίσεις μεταξὺ τῶν δούλων⁴. Ἡ κουβικουλαρία ὅμως παρκαλεῖ τὶς κυρίες τῆς νὰ μὴν ἀναμείξουν στὴν ὑπόθεση τὶς ἀρχές καὶ προθυμοποιεῖται νὰ ζητήσει τὴ συμβουλὴ τοῦ Βασιλείου. Ὁ ἅγιος ἀποκαλύπτει στὴν κουβικουλαρίαν τὸν τόπο, ὅπου εἶναι κρυμμένο τὸ σκεῦος. Ὁ ἐπίτροπος καὶ τρεῖς ἄλλοι δούλοι ἐρευνοῦν τὸ χῶρο ποὺ ὑπέδειξε ὁ Βασίλειος καὶ ἀνακαλύπτουν τὸ χαμένο θησαυρό.

7. Ἱστορία τῆς δούλης Θεοδώρας.

(Ἡ δούλη Θεοδώρα εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια πρόσωπα τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου καὶ διηγηματικὰ ἰσάξιο μὲ τὸ συγγραφέα τοῦ Βίου, Γρηγόριο).

Ὅταν ὁ Βασίλειος ἐγκαθίσταται στὸ σπῆτι τοῦ περιμικῆριου Κωνσταντίνου⁵, ὁ οἰκοδεσπότης θέτει στὴν ὑπηρεσίαν του τὴν ἡλικιωμένη δούλη του, Θεοδώρα.

1. Πρόκειται γιὰ τὸ Μυρέλαιο, οἰκογενειακὴ κατοικία τῶν Λακαπηνῶν, ποὺ μετατράπηκε σὲ μοναστήρι ἀπὸ τὸ Ρωμανὸ Α' μετὰ τὴν ἀνάρρηση του στὸ θρόνο καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο τῆς γυναίκας του, Θεοδώρας, τὸ 922 (J a n i n, *Eglises et Monastères*, σελ. 364 - 366). Ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Βίου δὲν γίνεται σαφὲς ἂν οἱ θυγατέρες τοῦ Ρωμανοῦ μονάζουν ἢ ἀπλῶς κατοικοῦν στὴ μονή, ἢ ὅποια ἄλλωστε φαίνεται ὅτι δὲν ἔχασε ποτὲ ὀλοκληρωτικὰ τὸ χαρακτήρα τοῦ ἰδιωτικοῦ εὐκτηρίου (J a n i n, ὁ.π., σελ. 365· πρβλ. καὶ C. M a n g o, *The Life of St. Andrew the Fool Reconsidered*, *Miscellanea Agostino Pertusi* 2 [= *Rivista di Studi Bizantini e Slavi* 2 (1982)], σελ. 303 - 304). Καμιὰ ὑπόθεση σχετικὰ μὲ τὸ ποιὲς θυγατέρες τοῦ Ρωμανοῦ ἐννοεῖ ἐδῶ ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου δὲν εἶναι δυνατὴ ἐφόσον γνωρίζουμε μόνο τὰ ὀνόματα ἐκείνων ποὺ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι πικνυρεμένες (βλ. Γενεαλογικὸ δένδρο τῶν Λακαπηνῶν, S. R u n c i m a n, *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign*, Cambridge 1963, Παράρτημα IV/I).

2. Ἡ «κουβικουλαρία», ποὺ ὡς τίτλος καὶ λειτουργημὰ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸν «κουβικουλάριο» (G u i l l a n d, *Le Cubiculaire*, ὁ.π., σελ. 281 κέξ., πρβλ. O i k o n o μ i δ η, *Listes de préséance*, σελ. 301), ἀνήκει στὴν προσωπικὴ ὑπηρεσία τῆς αὐγούστας. Ἐδῶ, μολονότι πρόκειται γιὰ τὴν ἐπικεφαλῆς τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ ποὺ διαθέτουν μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας, ἡ λέξη προφανῶς ἔχει τὴν κοινὴ τῆς σημασία.

3. Τὸ ποσὸ (40 λίτρα χρυσοῦ = 2.880 νομίσματα) εἶναι πολὺ ὑψηλὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ, ὅταν γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ τίτλου τοῦ «ἀσηκρῆτις» καὶ τοῦ «πρωτοσπαθάρου» ἀπαιτοῦνται ἀντίστοιχα 12 καὶ 12 - 18 λίτρα χρυσοῦ (πρβλ. τὰ παραδείγματα ποὺ παραθέτει ὁ O i k o n o μ i δ ης, *Boutiques de Constantinople*, σελ. 349 - 350).

4. Γιὰ τὶς ἀρμοδιότητες τοῦ ὑπάρχου (= ἐπάρχου) τῆς πόλεως, βλ. O i k o n o μ i δ ης, *Listes de préséance*, σελ. 319 - 320. Ἡ πληροφορία τοῦ Βίου εἶναι σύμφωνη μὲ τὶς διοικητικὰς εὐθύνες ποὺ ἀνατίθενται στὸν ἑπαρχο.

5. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀναφέρεται στὸ Βίο ὡς συγγενὴς τῶν Γογγυλίων (Βίος, Ves., σελ. 57). Ὁ ἀκριβὴς του τίτλος δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διαπιστωθεῖ, ἐφόσον παραλλάσσει ἀνάλογα μὲ τὶς παραδιδόμενες μορφές τοῦ Βίου. Μορφὴ Α: *Κωνσταντῖνός δέ τις τοῦνομα, ὃν*

Ἡ δούλη κατοικεῖ σ' ἓνα μικρὸ δωμάτιο στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ, ὅπου ὁ Βασίλειος δέχεται τοὺς μαθητὲς καὶ τοὺς φίλους του. Ἡ Θεοδώρα εἶναι ἀπὸ χρόνιαν χήρα καὶ ζεῖ μόνη ἀφοῦ ἀνέθρεψε τὰ δυὸ παιδιὰ της, ἓνα ἀγόρι καὶ ἓνα κορίτσι¹. Λίγο καιρὸ μετὰ τὴ γνωριμία τοῦ Γρηγορίου μετὰ τὸ Βασίλειο, ἡ Θεοδώρα πεθαίνει. Ὁ Γρηγόριος τὴν ὀραματίζεται καὶ μαθαίνει τὴν πορεία της ἀπὸ τὴ γῆ πρὸς τὸν τόπο τῶν μακάρων. Κατὰ τὴν πορεία αὐτὴ, ἡ Θεοδώρα περνᾷ ἀπὸ τὰ τελωνεῖα τοῦ ἁέρα, ὅπου λογοδοτεῖ γιὰ τὶς ἁμαρτίες της. Στὸ τελωνεῖο τῆς μοιχείας ἡ Θεοδώρα κατηγορεῖται ὡς μοιχός, οἱ συνοδοὶ της ἄγγελοι ὅμως προβάλλουν τὴ δικαιολογία ὅτι ἡ Θεοδώρα ὄντας δούλη δὲν ἔκανε νόμιμο, ἱερολογημένο γάμο, ἀλλὰ ἀπλὰ «συνήφθη» μετὰ τὸν ἄντρα της «τῇ συναινέσει» του κυρίου της. Τὸ ἐπιχείρημα φαίνεται ἰσχυρὸ καὶ ἡ Θεοδώρα περνᾷ ἀλώβητη ἀπὸ τὸ τελωνεῖο τῆς μοιχείας· σταματᾷ ὅμως στὸ τελωνεῖο τῆς πορνείας, ὅπου ἀναγκάζεται νὰ πληρώσει τὸ ἀνάλογο ἐπιτίμιο.

Οἱ πραγματολογικὲς πληροφορίες ποὺ συνάγονται ἀπὸ τὶς ἐπτὰ αὐτὲς διή-

βάβαρον οἱ πάντες ὠνόμαζον διὰ τὸ ἐθνικὸν αὐτὸν εἶναι, μορφὴ Β: καὶ τὶς Κωνσταντίνος, ὃν καὶ βάβαρον οἱ πολλοὶ ὠνόμαζον, μορφὴ Γ: Κωνσταντίνος τις ὄνομα, πριμικήριος τῶν ἐθνικῶν, μορφὴ Δ: Κωνσταντίνος δὲ ὁ τῶν ἐν τῇ βασιλεύσει πόλει διανομῆς — βάβαρον προσαγορεύουσι τὸν τοιοῦτον οἱ Ρωμαῖοι — (πρβλ. Ἀ γ γ ε λ ῖ δ η, Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου, σελ. 29). Ἄν θεωρήσουμε ὅτι πράγματι ὁ Κωνσταντίνος ἔφερε κάποιον τίτλο, τότε οἱ δύο πιθανότεροι εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: α. πριμικήριος τῶν βαρβάρων, διοικητικὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπικεφαλῆς γραφείου εἰδικοῦ γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῶν ξένων πρέσβων καὶ τὴν ἐπιτήρηση τῶν ἀλλοδαπῶν στὴν αὐτοκρατορία (V. Laurent, *Le Corpus des sceaux de l'Empire Byzantin, II. L'Administration centrale*, Παρίσι 1981, σελ. 244, πρβλ. καὶ τὶς ἐπτὰ σφραγίδες τοῦ 10ου αἰ. ποὺ φέρουν τὸ ὄνομα «Κωνσταντίνος», ὁ.π., ἀρ. 511 - 517), καὶ β. πριμικήριος τῶν ἐθνικῶν, στρατιωτικὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπικεφαλῆς τάγματος ἐθνικῶν ποὺ ὑπηρετοῦν στὴν αὐτοκρατορικὴ φρουρὰ (ὑπόθεση ποὺ στηρίζεται στὴν ἐρμηνεία τοῦ τίτλου «ὁ βάβαρος» σύμφωνα μετὰ τὸ Reiske καὶ ἀποδέχεται ὁ Οἰ κ ο ν ο μ ῖ δ η ς, *Listes de préséance*, σελ. 328 ὑποσ. 237. Βλ. καὶ τὴν ἀνασκευὴ τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς ἀπὸ τὸ Laurent, ὁ.π., σελ. 244). Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ τίτλου «πριμικήριος» σὲ συνδυασμὸ μετὰ στρατιωτικὸ ἀξίωμα, βλ. Guiland, *Le Primicier (ὁ πριμικήριος), Le Grand Primicier (ὁ μέγας πριμικήριος)*, Recherches I, σελ. 301. Μιὰν ἐνδιαφέρουσα ἄποψη γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο ἀναλύει τελευταῖα ὁ Rydén (*The Life of Saint Basil the Younger and the Date of the Life of St. Andreas Salos*, Okeanos, Essays presented to I. Ševčenko [=Harvard Ukrainian Studies 7 (1983), σελ. 573 - 574]. Σύμφωνα μ' αὐτὴν, ἡ περιγραφή τοῦ προσώπου στὸ Βίο δὲν ἀντανάκλᾷ ἱστορικὴ πραγματικότητα, ἀλλὰ ἀποτελεῖ μυθιστορηματικὴ ἀνάγκη· γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ προσώπου, ὁ συγγραφέας χρησιμοποίησε στοιχεῖα ἀπὸ σύγχρονες τοῦ ἱστορικῆς προσωποικότητες.

1. Ὁ νόμος δὲν γνωρίζει θεσμὸ οἰκογένειας καὶ βαθμοὺς συγγένειας ἀνάμεσα στοὺς δούλους καὶ ὁ ὅρος «φαμίλια δούλων» ἀναφέρεται ὡς καταχρηστικὸς (Bas II, 2. 187). Ἀλλὰ ὁ νομοθέτης, ἀποσιωπώντας καὶ τοὺς δηλωτικoὺς βιολογικῶν δεσμῶν ὅρους, φαίνεται ὅτι τοὺς θεωρεῖ ἄστοχους καὶ νομικὰ ἀνίσχυρους, ὅταν αὐτοὶ σχετίζονται μετὰ δούλους (Bas XLV. 3). Ὡστόσο, στὰ κείμενα ἡ χρῆση τέτοιων ὅρων εἶναι συχνή, π.χ. στὸ κείμενο μας ἡ στὴ Διαθήκη τοῦ Βοίλα (ἔκδ. Lemerle, ὁ.π., σελ. 33)· βλ. καὶ Každān, *Derevnja i gorod*, σελ. 77 ὑποσ. 86.

γήσεις σχηματίζουν, παρὰ τὸ μικρὸ ἀριθμὸ τους, μιὰν ἀρκετὰ εὐκρινὴ εἰκόνα τοῦ τρόπου διαβίωσης, τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ὑποχρεώσεων τῶν προσώπων δουλικῆς ὑπόστασης ποὺ συναντᾷ καὶ συναναστρέφεται ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου, ἓνας εὐκατάστατος ἀστός, κάτοικος τῆς Κωνσταντινούπολης¹.

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἀπασχόληση τῶν δούλων, εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ συγγραφέας περιγράφει τὴν οἰκεία του πραγματικότητα, ὅπου οἱ δοῦλοι ἀσκοῦν ἀποκλειστικὰ οἰκιακὰ καθήκοντα σὲ σπίτια αὐτοκρατορικῶν ἀξιωματούχων καὶ ἐπαγγελματιῶν τῆς Κωνσταντινούπολης. Οἱ κάτοχοι αὐτοὶ τῶν δούλων ὀρίζουν μέσα στὸ Βίο δύο κατηγορίες διαφορετικῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐπιφάνειας: στὴν πρώτη ἀνήκουν οἱ ἐπαγγελματίες (ἐργαστηριακοὶ καὶ χειρομάχοι), στὴ δεύτερη οἱ θυγατέρες τοῦ Ρωμανοῦ Λακαπηνοῦ, ὁ ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης Ἰωάννης, ὁ πριμικήριος Κωνσταντῖνος. Κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν δύο κατηγοριῶν ἡ ἐξω-οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευση δούλων². Ἔτσι, στὸ γενικό-τερο ζήτημα, ἂν δηλαδὴ οἱ μαρτυρίες τῶν πηγῶν τῆς μεσοβυζαντινῆς ἐποχῆς εἶναι τόσο ἰσχυρὲς ὥστε νὰ στοιχειοθετοῦν τὴν ἀπασχόληση δούλων στὴν καλλιέργεια μεγάλων ἐκτάσεων³, τὰ δεδομένα τοῦ Βίου, ποὺ ἀφορᾷ μόνον τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μάλιστα ἓνα συγκεκριμένο τμῆμα τοῦ πληθυσμοῦ της, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ παράσχουν οὐσιαστικὴ συμβολή. Ὡστόσο, εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι στὴ μόνη περίπτωσι, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ

1. Ὁ Γρηγόριος, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ἀναφέρεται μέσα στὸ κείμενο καμιά ἐπαγγελματικὴ ἀσχολία, κατοικεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν περιοχὴ τοῦ Βοδῆς (Βίος Vil., σελ. 305, 307). Ἡ περιουσία του συνίσταται στὴ κατοχὴ ἀμπελόφυτου προαστίου κοντὰ στὴ Παϊδεστό (Βίος Vil., σελ. 318 - 320). Ἡ κτῆση αὐτὴ δηλώνει βέβαια τὴν οἰκονομικὴ του εὐμάρεια.

2. Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς οἰκετικῶν προσώπων μὲ ἐξαιρετικὰ ἐξειδικευμένα καθήκοντα ἀποτελεῖ γνώρισμα πλούτου καὶ στοιχεῖο κοινωνικῆς προβολῆς, βλ. Κλήμη Ἀλεξανδρείας, Παιδαγωγὸς Β, 4.2 (ἐκδ. Mondésert - Matray, Sources Chrétiennes 158, σελ. 60), πρβλ. Χατζηνικολάου - Μαράβᾶ, *Recherches*, σελ. 32 - 33, Každan, *Raby i mistii*, σελ. 73, Γιαννόπουλος, *La Société profane*, σελ. 275 καὶ Helga Köpstein, *Zur Sklaverei im ausgehenden Byzanz*, Βερολίνο 1966, σελ. 103 - 110.

3. Τὸ θέμα αὐτὸ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ ἥσσονα προβλήματα ποὺ συναπρτίζουν τὸ ζήτημα τῆς χρονολόγησής τῶν ἀλλαγῶν στὸν τρόπο παραγωγῆς. Ἔτσι, ἡ Lipshits, ποὺ ὀρίζει τὸ τέλος τῆς δουλοκτητικῆς περιόδου στὸ διάστημα 6ου - 7ου αἰ., ἀποκλείει τὴν ἀπασχόληση δούλων στὴν ἀγροτικὴ παραγωγή κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνες (πρβλ. Každan, *Raby i mistii*, σελ. 64). Τὴν ἴδια περίπου ἄποψη ἐκφράζει καὶ ὁ Γιαννόπουλος, *La Société profane*, σελ. 275. Βασισμένοι. ὥστόσο, στὶς μαρτυρίες κειμένων ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 7ο ὡς τὸν 11ο αἰ., ὁ Každan (*Raby i mistii*, σελ. 72 - 73, 77 - 78 καὶ *Derzhanja i gorod*, σελ. 82 - 83), ὁ Siouzioumov (*Le village et la ville à Byzance aux IXe - Xe s.*, ἀνατύπωση Recherches Internationales à la lumière du marxisme 74/2 (1974), σελ. 69 - 70), ὁ Ostrogorsky (*La commune rurale*, Byzantion 32 (1962), σελ. 144 καὶ 149) καὶ ὁ Browning (*Rabstvo*, σελ. 46 - 48) θεωροῦν ὅτι κατὰ τὴ μεταβατικὴ περίοδο μεταξὺ τοῦ 9ου καὶ τοῦ 11ου αἰ., ὅποτε διαφαίνονται οἱ πρῶτες συγκεκριμένες τάσεις πρὸς ἐκφραδαρχισμό, σημαντικὸς ἀριθμὸς δούλων ἐξακολουθεῖ νὰ καλλιεργεῖ μεγάλες ἐκτάσεις.

ἐκμετάλλευση γαιῶν (πρόκειται γιὰ τὸ προάστιο τοῦ συγγραφέα στὴ Ραιδεστό), ὁ Βίος ἀναφέρει ρητὰ τὴν ἀπασχόληση μισθίων¹.

Πρέπει ἀκόμα νὰ παρατηρήσουμε ὅτι καὶ οἱ ἀναφορὲς στὸ κείμενο ἐπαγγελματιῶν ὡς κατόχων δούλων, πράγμα πού πιστοποιεῖται ἀπὸ σημαντικὸ ἀριθμὸ διατάξεων τοῦ Ἐπαρχικοῦ Βιβλίου², δὲν ὀδηγοῦν κατ' ἀνάγκην καὶ στὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτοὶ οἱ συγκεκριμένοι δοῦλοι ἐργάζονται κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση ἐπίβλεψη τοῦ κυρίου τους ἢ ὅτι μετέχουν οἱ ἴδιοι σὲ κάποιο σύστημα³. Ὁ Βίος τοῦ Βασιλείου ἄλλωστε, δὲν παρέχει σαφεῖς πληροφορίες ὡς πρὸς τὸ εἰδικὸ ἐπάγγελμα τῶν «ἐργαστηριακῶν» καὶ τοῦ «χειρομάχου»⁴, οἱ ὁποῖοι εἶναι δυνατὸ νὰ μὴν ἀνήκουν σὲ καμιὰ ἀπὸ ὅσες κατηγορίες ἐπαγγελματιῶν περιλαμβάνει τὸ Ἐπαρχικὸ Βιβλίον.

Μεταξὺ τῶν οἰκετῶν, περισσότερων ἢ λιγότερων, πού ὑπηρετοῦν στὰ σπίτια καὶ τῶν δύο κατηγοριῶν ἰδιοκτητῶν, συγκροτεῖται, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ κειμένου, μιὰ στοιχειώδης ἱεραρχία. Σὲ τρεῖς τουλάχιστον περιπτώσεις ὁ συγγραφέας καθορίζει μὲ ἀκρίβεια τὴ θέση τοῦ δούλου-ἥρωα τῆς διήγησης στὴν κατανομή τῶν οἰκιακῶν καθηκόντων: πρόκειται γιὰ τὸν «πρωτεύοντα» δούλο τῆς πρώτης διήγησης, τὸν «ἐπίτροπο» καὶ τὴν «κουβικουλαρία» τῆς ἑκτῆς. Βέβαια, οἱ τίτλοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν μᾶλλον ἐκφράσεις καθημερινῆς πρακτικῆς χωρὶς ἀντιστοιχίες πρὸς τὴ συγκεκριμένη καὶ θεσμοθετημένη ὁρολογία.

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ μνεία τοῦ «πρωτεύοντος» δούλου, πού σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Βίου, ἀσκοῦσε καθήκοντα ἐπιστάτη τῆς περιουσίας τοῦ κυρίου του. Ὡστόσο, ἡ ἀναλογία τῆς μνείας αὐτῆς μὲ τὶς μαρτυρίες τῆς πρώιμης ἐποχῆς σχετικὰ μὲ τοὺς δούλους-διαχειριστὲς κτηματικῶν ἢ βιοτεχνικῶν περιουσιῶν περιορίζεται στὸ φραστικὸ ἐπίπεδο· μεταξὺ τοῦ δούλου-κουράτωρα τῆς πρώιμης περιόδου καὶ τοῦ δούλου-ἐπιστάτη τοῦ 10ου αἰ., ἀπλοῦ ἐπιβλέποντα τοῦ νοικοκυριοῦ, δὲν ὑπάρχει καμιὰ τυπικὴ ἢ οὐσιαστικὴ ἀντιστοιχία⁵.

1. Γιὰ τοὺς μισθίους καὶ τὴ σημασία πού ἀποκοτῶν τὴν ἐποχὴ αὐτή, βλ. K a ž d a n, *Raby i mistii*, σελ. 79 - 84 καὶ B r o w n i n g, *Rabstvo*, σελ. 47 - 48.

2. Γενικὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἐγγύησης πού ὀφείλει ὁ κύριος, ὅταν δούλος ἀναλάβει διαχείριση ἢ ὑπηρεσία σὲ ἐργαστήριον. Ἀναφέρονται δοῦλοι ἀργυροπράται, βεττιοπράται, μεταξοπράται, σηρικάριοι, κηρουλάριοι, σαπωνοπράται (Ἐπαρχικὸ Βιβλίον. ἔκδ. J. Nicole, ἀνατύπωση Variorum Reprints, Λονδίνο 1970, σελ. 24, 27, 32, 38, 43, 47).

3. Ἀντίστοιχη παρατήρηση διατυπώνει ὁ A. P. K a ž d a n (*Tsekhi i gosudarstvennye masterskie v Konstantinopole v IX - X vv.*, Viz. Vrem. 6 (1953), σελ. 135), ἀναφερόμενος στὴ συνολικὴ ἀγιολογικὴ παραγωγή τῆς ἐποχῆς.

4. Δὲν πρόκειται γιὰ εἰδικούς τεχνικούς ὅρους μὲ συγκεκριμένο περιεχόμενο· ἄλλωστε δὲν μαρτυροῦνται ἀνάλογα στὶς πηγές τῆς ἐποχῆς. Εἶναι ὁμως δυνατὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ λεξιλογικὴ διαφορὰ ὑποδηλώνει κάποια διάκριση ἀνάμεσα σὲ τεχνίτες (=χειρομάχους) καὶ βιοτέχνες - ἐμπόρους (=ἐργαστηριακούς).

5. X a τ ζ η ν ι κ ο λ ὶ ο υ - M α ρ α β ᾱ, *Recherches*, σελ. 46.

Ἑπηρετικά καθήκοντα ἐκτελεῖ καὶ ἡ δούλη τῆς τέταρτης διήγησης, μοναδικὸ παράδειγμα στὸ Βίο τοῦ Βασιλείου οἰκέτη πού ἀνήκει σὲ μοναχὸ ἀστικῆς μονῆς. Εἶναι βέβαια γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἄλλου¹ ὅτι οἱ μοναχοὶ διατηροῦσαν στὴν ὑπηρεσία τους καὶ μετὰ τὴν κουρά τους δούλους, ἐφόσον αὐτὸ δὲν ἀπαγορεύεται ρητὰ ἀπὸ τὶς κανονικὲς διατάξεις. Πάντως, ἡ πληροφωρία τοῦ Βίου ἀποτελεῖ σπανιότατη μαρτυρία ἀγιολογικοῦ κειμένου. ἀπὸ ὅπου διαφαίνεται ὅτι παρὰ τὶς παραινέσεις² καὶ τὴ γενικότερη ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀπλότητα τοῦ μοναχικοῦ βίου τὰ κοσμικὰ ἤθη ἐπιβιώνουν στὰ μοναστήρια τῆς Βασιλεύουσας.

Σὲ ἄμεση συνάρτηση μὲ τὴν ἐπαγγελματικὴ τους δραστηριότητα ἔχει τεθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς τὸ θέμα τῆς ἱκανότητος τῶν δούλων νὰ διαχειρίζονται χρηματικὰ ποσὰ χωρὶς τὴν προηγούμενη συγκατάθεση τοῦ κυρίου τους. Θεωρεῖται, ἔτσι, ὅτι τὸ προῖδν τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐργασίας τοῦ δούλου συνθέτει τὴν ἰδιωτικὴ του περιουσία, πού ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὸ «πεκουλίον»³. Ἡ ὑπόθεση αὕτη στηρίζεται σὲ ἐρμηνεία τῆς 38ης Νεαρχῆς τοῦ Λέοντα ΣΤ', σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ αὐτοκράτορας ἐκχωρεῖ στοὺς ἀνακτορικοὺς δούλους τὸ δικίωμα τῆς ἐλεύθερης διάθεσης τῶν «οἰκείων πραγμάτων»⁴. Ἡ διάκριση ὅμως αὕτη μεταξὺ «πεκουλίου» καὶ «οἰκείων πραγμάτων» δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἄλλα κείμενα⁵. Ἐπισημαίνουμε, ὥστόσο, ὅτι οἱ δύο μεεῖς τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου,

1. Βίος Πατριάρχῃ Ἰγνατίου, PG 105, 516 - 517. — Βίος Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου (ἔκδ. I. Hausherr, *Orientalia Christiana* XII, 45 (1928), σελ. 70). Ἀνάλογη καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Θεόδωρου Στουδίτη. Ἐπιστολὴ κατηχητικὴ, PG 99, 1424: οἱ (μοναχοὶ) τοὺς δούλους ἔχοντες. Πρβλ. Χατζηνικολάου - Μαράβι, *Recherches*, σελ. 53, Köpstein, *Zur Sklaverei*, σελ. 108 καὶ τὴν ἔμμεση μαρτυρία τοῦ M. Fournier, *Les Affranchissements du Ve au XIIIe s.*, *Revue Historique* 21/1 (1883), σελ. 4 ὑποσ. 1.

2. Θεόδωρου Στουδίτη, Ἐπιστολὴ κατηχητικὴ, ὅ.π.: Μή τις ἀπεμπολεῖτω τὴν μοναχικὴν ἐλευθερίαν κτώμενος ἀργυρώνητον δοῦλον τοῦ ἰδίου, Ἐπιστολὴ τῷ ἀρχιμνδρίτῃ Γοτθίας (PG 99, 1521): Δοῦλον δὲ ἔχειν μοναχὸν εἰς μοναστήριον τοσοῦτον ξένον ὡς καὶ τὸ ἔχειν γυναῖκα ἀμρότερον γὰρ τῆς παρακοῆς εὐρέματα καὶ τοῦ ἰδίου, Διαθήκη, PG 99, 1817: οὐ κτήσῃ δοῦλον οὔτε εἰς τὴν οἰκίαν χρείαν, οὔτε εἰς τὴν οἰκίαν μονήν, οὔτε εἰς ἀγρούς. Πρβλ. καὶ Γιαννόπουλου, *La Société profane*, σελ. 297 καὶ ὑποσ. 53.

3. Αὕτη εἶναι ἡ θέση τοῦ Sjuzjumov, ὅπως ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Každān, *Drevnaja i gorod*, σελ. 77, ὑποσ. 81.

4. Λέγω δὴ τὸ μὴ τοῖς οἰκέταις παραχωρεῖν περὶ τῶν οἰκείων πραγμάτων διατίθεσθαι, ἀλλὰ τῶν καμμάτων αὐτῶν καὶ τῶν ὡς εἰκὸς πολυτίνων μόχθων τὴν κτῆσιν τὴν ἐκείστον δεσποτικὴν χεῖρα συλλέγειν . . . ἔστωσαν οἱ βασιλεῖς οἰκέται τὰ οἰκεία πράγματα ἀληθῶς οἰκεία κεκτημένοι (ἔκδ. Noailles - Dain, *Παρίσι* 1944, σελ. 151 - 153).

5. Ἀντίθετα, σύμφωνα μὲ τὰ Βασιλικά II.2, 176: οὔτε ὁ αὐτεξούσιος ἔχει πεκουλίον, οὔτε ὁ δοῦλος πράγματα. Βλ. ὅμως ὅσα διατυπώνονται στὸ Ἀθηναϊκὸ χειρόγραφον τῆς Ἐκλογῆς (ἔκδ. Μομφράτου), 14.3: εἰάν ἰδίους νομίσεισιν ἑαυτοὺς ἀγορασθύντες λέγωσι (οἱ οἰκέται). Ἡ διάσταση μεταξὺ τοῦ γενικότερου πνεύματος τῆς Ἐκλογῆς, πού ἀκολουθεῖ πιστὰ τὶς ρυθμίσεις τοῦ Κώδικα, καὶ τοῦ παραπάνω χωρίου ὁδηγεῖ τὸ Γιαννόπουλο (*La Société profane*, σελ. 268 - 269) στὴν εὐλογη ὑπόθεση ὅτι πρόκειται περὶ μεταγενέ-

στὶς διηγήσεις 1 καὶ 5, ποὺ ἀναφέρονται στὴν πληρωμὴ μαγισσῶν ἀπὸ δούλους ποὺ ζητοῦν τὶς συμβουλές τους, ὑπονοοῦν ἀκριβῶς ὅτι τουλάχιστον στὰ μέσα τοῦ 10ου αἰ. ἀναγνωρίζεται σιωπηρὰ στοὺς οἰκέτες ἡ δυνατότητα διαχείρισης χρηματικῶν ποσῶν. Σημειώνουμε ἐπίσης ὅτι οἱ δοῦλοι αὐτοὶ δὲν ἀσκοῦν παρὰ οἰκιακὰ καθήκοντα, γεγονὸς ποὺ ὑπογραμμίζει τὴν ἀποψη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς εὐρέος περιθωρίου μεταξὺ τῆς τήρησης τῶν νομικῶν διατάξεων καὶ τῶν ὁρίων τῆς καθημερινῆς πρακτικῆς¹.

Γιὰ τὴν ἐθνικὴ προέλευση τῶν δούλων τῶν ἐπτὰ διηγήσεων ὁ συγγραφέας τοῦ τοῦ Βίου δὲν παρέχει καμιά πληροφορία. Αὐτὴ ἡ ἔλλειψη ὅποιασδήποτε μαρτυρίας σχετικὰ μὲ τὴν ἐθνικότητα ἢ τὴ γλώσσα τους καθιστᾷ εὐλογητὴν τὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ δοῦλοι τοῦ Βίου δὲν εἶναι ἀλλογενεῖς ἢ ἀλλόγλωσσοι, δηλαδὴ αἰχμάλωτοι πολέμου ἢ ἀντικείμενα πρόσφατων ἐμπορικῶν συναλλαγῶν. Πρόκειται, πιθανότατα, γιὰ οἰκέτες ποὺ προέρχονται ἀπὸ «φαμίλιες» δούλων², οἱ ὁποῖες ὑπηρετοῦσαν τουλάχιστον γιὰ μιὰ γενιὰ ἤδη σὲ σπίτια τῆς Κωνσταντινούπολης.

Σχετικὴ μὲ τὴν προέλευση τῶν δούλων εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τῆς πέμπτης διήγησης, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ τιμωρία τῆς ἀχάριστης δούλης συνίσταται στὴν πώλησή της σὲ «ἐπιδημοῦντας», στὴν Κωνσταντινούπολη προφανῶς, ἐμπόρους.

Οἱ πληροφορίες τῶν πηγῶν γιὰ τὴ διαδικασία ἀγοραπωλησίας δούλων στὸ Βυζάντιο εἶναι σποραδικές. Ἔτσι, εἶναι μὲν γνωστὸ ὅτι στὴν Κωνσταντινούπολη ὑπῆρχε εἰδικὸς χώρος, προορισμένος γιὰ τὴ διεξαγωγὴ ἐμπορίου δούλων³, ὅμως οἱ πηγές σιγοῦν σὲ σχέση μὲ τὴν περιοδικότητα ἢ τὴ μονιμότητα αὐτῆς τῆς ἀγορᾶς. Ὁ ὅρος, βέβαια, «ἐπιδημοῦντας» ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου ὑποδηλώνει, μὲ σαφήνεια νομίζω, τὴν περιοδικότητα μέρους τουλάχιστον τοῦ δουλεμπορίου, κυρίως ἐφόσον εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολη ἀποτελεῖ κόμβο διακίνησης δούλων μεταξὺ Ἀνατολικῆς, Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ Μέσης Ἀνατολῆς. Πράγματι, οἱ μεγάλες ἀγορὲς δούλων βρίσκονται, τὴν

στερῆς παρεμβολῆς στὸ ἀρχικὸ κείμενο. Σημειώνουμε πάντως τὴ νοηματικὴ συγγένεια τοῦ ἀποσπάσματος μὲ ὅσα θεσπίζει ὁ Λέων ΣΤ' στὴν 38η Νεαρά, γιὰ τὴ διαχείριση χρημάτων ἀπὸ δούλους, βλ. Γ ι α ν ν ὀ π ο υ λ ο ς, ὁ.π., σελ. 292.

1. Γ ι α ν ν ὀ π ο υ λ ο ς, ὁ.π., σελ. 289.

2. Ὁ νόμος ἀναφέρει: οἱ δοῦλοι ἢ τίκτονται ἢ γίνονται. Τίκτονται μὲν οἱ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἡμῶν προσγενομένων θεραπεινῶν (Πρόχειρος 34.3 = Ἐπαναγωγὴ 37.4 = Ἐπαναγωγὴ aucta 38.3). Στὴν κατηγορία αὐτὴ ὑπάγονται καὶ τὰ παιδιὰ τῆς δούλης Θεοδώρας (βλ. παραπάνω σελ. 41), μολοντί ὁ Βίος τοῦ Βασιλείου δὲν ἀναφέρει τίποτα σχετικόν. Κατὰ τὸ Γ ι α ν ν ὀ π ο υ λ ο ς (ὁ.π., σελ. 285) οἱ «γεννημένοι» δοῦλοι ἀποτελοῦν τὴ μεγαλύτερη πηγὴ στὴν ἀγορὰ οἰκετῶν, βλ. ὅμως καὶ τὶς ἐπιφυλάξεις τοῦ Brown ing, *Rabstvo*, σελ. 48.

3. Πάτρια (=Scriptores Originum Constantinopolitanarum, ἔκδ. T. Preger, τόμ. Β', Λιψία 1907), σελ. 185.

ἐποχή αὐτή, στὰ λιμάνια τοῦ Εὐξείνου Πόντου, τῆς Ἀδριατικῆς, τῆς Νότιας καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, ὅπου συναλλάσσονται ἐντόπιοι καὶ βυζαντινοὶ δουλέμποροι¹. Αὐτοῦ τοῦ τύπου δουλεμπόρους, ποὺ ταξιδεύουν ἀπὸ τὸν Εὐξείνιο ὡς τῇ Μεσόγειο καὶ τὴν Ἀδριατική, φαίνεται ὅτι ἐννοεῖ καὶ ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου ὡς «ἐπιδημοῦντας», σὲ ἀντιδιαστολὴ ἴσως μὲ ἄλλους, μόνιμα ἐγκατεστημένους στὴν Κωνσταντινούπολη.

Ἡ ἐθνικότητα ὅμως τῶν «ἐπιδημοῦντων» ἐμπόρων δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διαπιστωθεῖ. Πράγματι, ἐνῶ γνωρίζουμε ὅτι τόσο οἱ Βενετοὶ ὅσο καὶ οἱ Βούλγαροι δεσπόζουν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὸ ἐμπόριο κυρίως αἰχμαλώτων, οἱ πληροφορίες μας γιὰ ὅσους ἐμπορεύονταν δούλους μέσα στὰ ὅρια τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ἀόριστες καὶ ἐλάχιστες. Ἐνδειξὴ γιὰ δραστηριότητα ἀλλογενῶν δουλεμπόρων παρέχει μιὰ διάταξη τοῦ Ἐπαρχικοῦ Βιβλίου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἀπαγορεύεται ἡ πώληση στὴ Βασιλεύουσα οἰκετῶν σὲ ἐμπόρους ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ πιστοποιήσουν μόνιμη κατοικία στὴν Κωνσταντινούπολη, δηλαδή σὲ «ἐξωτικούς» καὶ «ἐθνικούς»². Ἡ ἀπαγόρευση αὐτὴ ἀφορᾷ τὴν πώληση ἐπαγγελματιῶν δούλων, κυρίως ὅσων μέσα ἀπὸ τὰ συστήματα ἀσκοῦσαν εἰδικευμένες ἐργασίες³, καί, προφανῶς, δὲν ἐκτείνεται στὸ συνολικὸ ἀριθμὸ δούλων ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὴν Πόλη⁴.

Οἱ ἀπελευθερώσεις δούλων ἀποτελοῦν κοινὸ τόπο ἀγιολογικῶν κειμένων⁵. Ὁ Βίος τοῦ Βασιλείου ἀναφέρει μία μόνο περίπτωση: στὴν τρίτη διήγηση, ὁ ἅγιος προφητεύει τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ δούλου τοῦ χειρομάχου μετὰ τὸ θάνατο τοῦ κυρίου του. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες ἄλλων ἀγιολογικῶν κειμένων, ὅπου ἡ ἀπελευθέρωση δούλων εἶναι ἀπόδειξη τῆς ἀπόφασης τοῦ ἱεροῦ προσώπου νὰ ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια καὶ χρονικὰ τοποθετεῖται συνήθως λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τῆς ἄσκησης.

Τὸ συγκεκριμένο χωρίο τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου δὲν συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἀγιότητα τοῦ βιογραφουμένου· ἡ λειτουργικότητα τῆς παράθεσής του ὀφείλεται μόνον στὴν ἀνάγκη τοῦ συγγραφέα νὰ ἐξάρει μὲ ἓνα ἀκόμα παράδειγμα τὴν ἱκανότητα τοῦ Βασιλείου νὰ προλέγει τὸ μέλλον.

Ἡ ἑλλειψὴ ὅμως ἀγιολογικῆς χροιάς ἀπὸ τὴ μαρτυρία ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὶς πληροφορίες τῆς σχετικῆς μὲ τὴ διαδικασία ποὺ ἀκολουθήθηκε στὴν περί-

1. Χατζηνικολάου - Μαράβᾱ, *Recherches*, σελ. 92-93.—Každan, *Raby i mistii*, σελ. 68-69.—Browning, *Rabstvo*, σελ. 50-53.—Köpsstein, *Zur Sklaverei*, σελ. 94-100.—Verlinden, *L'Esclavage*, σελ. 899-910 καὶ 980-982.

2. ὁ οἰκέτην ἢ μισθωτὴν ἢ ἐκλέκτην ἐξωτικοῖς ἢ ἐθνικοῖς πιπράσκων χειροκοπέσθω (Ἐπαρχικὸ Βιβλίον, ἐκδ. Nicole, ὁ.π., σελ. 57).

3. Πρβλ. Verlinden, *L'Esclavage*, σελ. 983.

4. Ἀντίθετη ἀποψὴ ἐκφράζει ἡ Ἑλένη Ἀντωνιάδη - Μπιμπικίου, *Recherches sur les douanes à Byzance*, Παρίσι 1963, σελ. 52.

5. Βλ. π.χ., Παλλάδιου, Πρὸς Λαῶσον, PG 34, 1249· πρβλ. Piganiol, *L'Empire chrétien*, σελ. 448 καὶ Γιαννόπουλου, *La Société profane*, σελ. 297.

πτωση τοῦ δούλου τοῦ χειρομάχου γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του μετὰ τὸ θάνατο τοῦ κυρίου του.

Ἡδὴ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀνανεώνοντας τὴν ἰσχὺ παλαιότερων διατάξεων, ὁ νόμος προβλέπει ποικίλους τρόπους ποὺ ὁδηγοῦν στὴ μαζικὴ ἢ κατὰ περίπτωσιν ἀπελευθέρωσιν δούλων. Βαρύνουσα σημασία δίδεται στὴ θέλησιν τοῦ κυρίου, ἀφοῦ οἱ δοῦλοι εἶναι μέρος τῆς κινητῆς περιουσίας του. Ἔτσι, ἡ ἐγκυρὴ διαθήκη, εἴτε ἐγγραφὴ εἴτε διατυπωμένη παρουσία μαρτύρων, ἀποτελεῖ ἀδιαφιλονίκητο τεκμήριον τῆς θέλησιν τοῦ κυρίου καὶ κατὰ συνέπειαν ἐπιφέρει τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν οἰκετῶν, ἐφόσον βέβαια ἡ ἀπελευθέρωσιν αὐτὴ προβλέπεται στοὺς ὅρους τῆς διαθήκης¹. Ἡ κυριότητα τῶν δούλων, τῶν ὁποίων οἱ κύριοι πέθαναν χωρὶς νὰ ἔχουν συντάξει διαθήκην ἢ χωρὶς νὰ ἔχουν διατυπώσει σαφῶς τὶς θελήσεις τους, περιέρχεται στὸ δημόσιον ταμεῖον². Ὡστόσο, ὁ Βασίλειος Α΄, μὲ τὸν Πρόχειρον, εἰσάγει μιὰ νέα, εὐνοϊκὴ ρύθμιση σχετικὰ μὲ τὴν τύχην αὐτῆς τῆς τελευταίας κατηγορίας οἰκετῶν: τὸ δημόσιον ὑποχρεοῦται νὰ καθιστᾷ ἐλεύθερους τοὺς δούλους, ποὺ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ κυρίου τους ὑπάγονται κανονικὰ στὴ δικαιοδοσίαν του³. Σ' αὐτὴ τὴν πρόσφατην, σχετικὰ μὲ τὸ χρόνον σύνταξης τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου, διάταξιν τοῦ Πρόχειρου ὀφείλει τὴν ἀπελευθέρωσιν του καὶ ὁ δοῦλος τοῦ χειρομάχου, τοῦ οὗτοι ὁ κύριος, ἀπὸ ὅσα τουλάχιστον ἀναφέρονται στὸ κείμενον, δὲν φαίνεται νὰ εἶχε συντάξει διαθήκην.

Ἡ προφητεία τοῦ Βασιλείου γιὰ τὸ μέλλον τοῦ ἀπελεύθερου, πρώην δούλου τοῦ χειρομάχου, καὶ στοιχεῖα τῆς διήγησιν ποὺ ἀφορᾷ τὴν δούλη Θεοδώρα εἰσάγουν στὸ ζήτημα τῆς ἐγκυρότητος τοῦ γάμου μεταξὺ δούλων.

Οἱ πληροφορίες τοῦ Βίου ἀφοροῦν δύο ξεχωριστὰς περιπτώσεις. Στὴν πρώτη μνημονεύεται ὁ γάμος τοῦ ἀπελεύθερου, ὁ ὁποῖος ἐφόσον ἀποκτᾷ πλήρη

1. Ἐκλογὴ 8.1 = Πρόχειρος 34.8 = Ἐπαναγωγὴ 37.7 = Πρόχειρον auctum 34.11 = Ἐπαναγωγὴ aucta 38.9.—Πρβλ. Χατζηνικολάου - Μαράβᾶ, *Recherches*, σελ. 109, Γιαννινοπούλου, *La Société profane*, σελ. 291, 292 καὶ Verlinden, *L'Esclavage*, σελ. 985. Ἐνδειξὴ τῆς ὁρησκευτικῆς μορφῆς ποὺ παίρνει ἡ ἀπελευθέρωσιν τῶν δούλων παρέχει ὁ Βίος τοῦ Πέτρου ἐν Ἀτρώχ (ἔκδ. V. Laurent, Subs. Hag. 29, Βρυξέλλες 1956, σελ. 173): τὰ τῆς μελλούσης ζωῆς φροντίζων. . . δούλοις καταγράφων ἐλευθερίαν.

2. CJ X. 10, 1.

3. Τὰς τῶν τελευτώντων ἀδιαθέτως περιουσίας. . . πᾶν οἰκετικὸν πρόσωπον ἀνήκον ὥς ἐξ ἀδιαθέτου τῷ θεῷ ἡμῶν ταμείῳ ἐν πάσῃ τῇ ἡμετέρᾳ πολιτείᾳ πρὸς ἐλευθερίαν ἀφίσσθαι τε καὶ ἀνάγεσθαι: Πρόχειρος 34.17. Πρβλ. τὴν 40ὴ Νεαρά τοῦ Λέοντα ΣΤ' (ἔκδ. Noailles - Dain, σελ. 160) καὶ τὴ Νεαρά τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου (ἔκδ. G. Heimbach, *Ἀνέκδοτα*, τόμ. Β', Λιψία 1840, σελ. 270 - 272). Πρόκειται γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ὁδηγοῦν τὸν Καζδάν (*Raby i mistii*, σελ. 78) στὴν ὑπόθεσιν ὅτι μεταξὺ 9ου καὶ 11ου αἰ. παρατηρεῖται χαλάρωσιν τῆς νομοθεσίας στὰ πλαίσια μιᾶς γενικότερης ὑποβάθμισης τῆς ἐργασίας τῶν δούλων.

άστικά δικαιώματα, έχει τή δυνατότητα νά τελέσει έννομο γάμο, αναγνωρισμένο δηλαδή από τήν πολιτεία. Χαρακτηριστική, άλλωστε είναι ή διατύπωση τοῦ σχετικοῦ χωρίου: «συναφθήσεται νομίμῳ γυναικί»¹.

Ἡ δεύτερη περίπτωση εἶναι ἀρκετά περίπλοκη. Ἡ Θεοδώρα, δούλη τοῦ πριμικήριου Κωνσταντίνου, κατηγορεῖται ἀπό τὰ οὐράνια τελωνεῖα ὅτι ἐνόσω συζοῦσε μέ τόν ἄνδρα της εἶχε σχέσεις καί μέ ἄλλους· ἐπομένως ἀντιμετωπίζεται ὡς μοιχός ἀπό τὸ ἀρμόδιο τελωνεῖο. Οἱ ἄγγελοι-συνοδοί της προβάλλουν ὡς ἐπιχείρημα ὑπεράσπισης τὸ γεγονός ὅτι ἡ Θεοδώρα ὄντας δούλη δέν εἶχε τήν ὑποχρέωση νά τελέσει ἱερολογημένο γάμο, ὅτι «συνήφθη ἀνδρί» ἀπό τόν κύριό της «διὰ χειροδοσίας» καί ἐπομένως δέν ὀφείλει νά λογοδοτήσει ὡς μοιχός, ἀλλά ὡς πόρνη.

Αὐτὸς ὁ διάλογος μεταξὺ τελωνείου τῆς μοιχείας καί ἀγγέλων εἶναι φανερό ὅτι πραγματοποιεῖται σέ δύο ἐπίπεδα: οἱ τελῶνες ἐξαίρουν τήν οὐσία τοῦ ἁμαρτήματος καί ἐπισημαίνουν σιωπηρά τήν παράβαση τοῦ θρησκευτικοῦ ἐθίμου, ἐνῶ, ἀντίθετα, οἱ ἄγγελοι βασιζονται στὸν πολιτικὸ νόμο καί ἐπιμένουν στήν τυπικὴ τήρησή του.

Πράγματι, σύμφωνα μέ τὸ νόμο, οἱ δοῦλοι στεροῦνται δικαιοπρακτικῆς ικανότητος καί, κατὰ συνέπεια, δέν ἔχουν δικαίωμα ἢ ὑποχρέωση ἱερολόγησης τοῦ γάμου τους, ὁ ὅποιος οὕτως ἢ ἄλλως δέν αναγνωρίζεται ὡς ἄστικὴ πράξη². Ἐπιπλέον, ἀκόμα καί γιὰ τοὺς γάμους ἐλευθέρων ἡ πολιτεία διατηρεῖ τήν πάγια ρωμαϊκὴ διαδικασία³ ὡς τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰ., ὁπότε ἐπιβάλλεται ὁ ὑποχρεωτικὸς θρησκευτικὸς γάμος σέ ὅλους ἀνεξάρτητα τοὺς πολίτες⁴.

Ἡ γενικὴ αὐτὴ ἀρχὴ προφανῶς κατοχυρώνει μιὰ διαδικασία, πού ὅσο ἀφορᾷ τοὺς ἐλεύθερους πολίτες ἀποτελοῦσε παλαιὰ ἐθιμικὴ πρακτικὴ καί ἱκανοποίηση τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Ἀλλὰ καί ὁ ἐκκλησιαστικὸς γάμος τῶν δούλων τίθεται ὡς πρόβλημα στὸ μέτρο πού ἀφορᾷ τὴ συνεπῆ τήρηση τῶν κανόνων ἀπὸ ὅλους τοὺς χριστιανούς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θεσμικὴ τους ὑπόσταση. Τὸ ἐρώτημα διατυπώνεται εὐθέως ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 8ου αἰ., ὅταν ὁ πατριάρχης Νικηφόρος ἀπαγορεύει τὴ θεία κοινωνία σέ δούλους, τῶν ὁποίων ὁ γάμος δέν ἔχει ἱερολογηθεῖ⁵. Παρὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ὁμως παρέμ-

1. Βίος Ves., σελ. 57. Βλ. τὴν ἀνάλογη μαρτυρία τῆς Διαθήκης τοῦ Βοίλα (ἐκδ. Lemerle): τὸν δὲ Μαρκιανὸν μετὰ τὸ ἐκτελέσαι ἐπ' αὐτὸν νόμιμον γάμον.

2. Bas. LX, 37.8 καὶ κυρίως 37.63. Πρβλ. Χατζηνικολάου - Μαράβα, *Recherches*, σελ. 71 καὶ Γιαννόπουλου, *La Société profane*, σελ. 267.

3. Ἡ 74η Νεαρά (κεφ. 4) τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀναφέρει, ὡστόσο, ὅτι οἱ γάμοι τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματῶν ὡς τὸ βαθμὸ τοῦ ἱλλούστριου ὀφείλουν νά βεβαιώνονται ἀπὸ τὸν ἐκκλησιένδικον· πρβλ. Π. Α. Ἀγγελόπουλου, *Τινὰ περὶ ἱερολογίας ἐπὶ γάμου καὶ ἐπὶ υἰοθεσίας*, ΒΖ 30 (1929 - 1930), σελ. 649.

4. Πρόκειται γιὰ τὴν 89 Νεαρά τοῦ Λέοντα ΣΤ' (ἐκδ. Noailles - Dain, σελ. 295 - 297).

5. *Ἐπίμεις ἄνευ ἱερολογίας πορνεία ἐστί, καὶ τε δοῦλος, καὶ τε ἐλεύθερος*: Νικη-

βαση, αλλά και την εισαγωγή της υποχρεωτικής ιερολογίας από το Λέοντα ΣΤ', μόνο το 1095 το θέμα λύεται οριστικά. 'Απαντώντας στις επιφυλάξεις κυρίων που θεωρούν ότι μέσω της ιερολογίας οι δούλοι είναι δυνατό να ἐγείρουν αξιώσεις ἐλευθερίας, ο 'Αλέξιος Κομνηνός ὀρίζει ότι ὁ θρησκευτικὸς γάμος εἶναι υποχρεωτικὸς γιὰ ὅλους τοὺς χριστιανούς, ἀλλὰ ταυτόχρονα ὅτι δὲν ἀποτελεῖ τεκμήριο ἀπελευθέρωσης¹.

'Ετσι, ὅταν ὁ κύριος τῆς Θεοδώρας «συνῆψε ἀνδρὶ» τῇ δούλῃ του περὶ τὰ τέλη τοῦ 9ου αἰ.² ἀκολούθησε πιστὰ τὴν ισχύουσα νομοθεσία³. ἄρα ἡ Θεοδώρα, πού σύμφωνα μὲ τὴν κοινωνικὴ τῆς ὑπόσταση ὀφείλε πλήρη ὑπακοή στὸν κύριό της, δὲν παραβίασε τὸ νόμο καὶ ἐπομένως ἄδικα κατηγορήθηκε μετὰ τὸ θάνατό της. Βέβαια, ἐφόσον ἡ 'Εκκλησία δὲν διακρίνει γάμο ἐλευθέρων ἢ δούλων⁴, ἡ Θεοδώρα εἶχε τὴ δυνατότητα καὶ ἴσως τὴ θρησκευτικὴ ὑποχρέωση νὰ ἐπιζητήσει τὴν ιερολογία. Ὡστόσο, οἱ ἄγγελοι-συνοδοὶ προτιμοῦν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸ θέμα ἀπὸ τὴν εὐνοϊκότερη γιὰ τὴ Θεοδώρα σκοπιὰ τόσο στὸ θεωρητικὸ ὅσο καὶ στὸ πρακτικὸ ἐπίπεδο, ἀφοῦ ἡ προστατευομένη τους ὡς πόρνη καταβάλλει λιγότερα ἐπιτίμια ἀπὸ ὅτι ἂν εἶχε δικαστεῖ ὡς μοιχός⁵.

φόρου, Πατριάρχου, 'Εκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συντάξεων καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἁγίων Πατέρων, 'Ερωταπόκρισις ρηθ' (ἔκδ. J. B. Pitra, *Juris Ecclesiastici Graecorum Historia et Monumenta*, τόμος Β', Ρώμη 1868, σελ. 346).

1. Νεαρά 'Αλεξίου Κομνηνοῦ: «Περὶ τοῦ μὴ κρατεῖν ἀντιπαραστατικὴν μαρτυρίαν περὶ τῶν εἰς ἐλευθερίαν ἀναφωνούντων δούλων καὶ περὶ τοῦ ιερολογίας καὶ ἐπὶ τῶν δούλων γίνεσθαι καὶ μὴ ἐκ τούτοις ἐλευθερίας τυγχάνειν αὐτούς» (JGR I, σελ. 341 - 344). Πρακτικά, ὅμως, τὸ πρόβλημα ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται καὶ τὸν 13ο αἰ., βλ. τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Νικηφόρου Χαρτοφύλακος (Ράλλης - Ποτλῆς, τόμ. Ε', σελ. 400) καὶ τὴν 'Υπόμνηση τοῦ Νικήτα Θεσσαλονίκης (δ.π., σελ. 443 - 444).

2. Ἡ Θεοδώρα πεθαίνει σὲ προχωρημένη ἡλικία τὸ 940, τὴν ἐποχὴ πού ὁ Γρηγόριος γνωρίζει τὸν ὅσιο Βασίλειο καὶ ἀρχίζει νὰ συχνάζει στὸ σπῖτι του ('Αγγελίδης, 'Ο Βίος τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου, σελ. 88 - 89, 179).

3. 'Εαυτὴν ἀνδρὶ ἐπιδοῦσα δούλῃ, πορνεῦει· συνάπτεται δὲ εἰ μετὰ γνώμης δεσπότου, κατὰ τὴν φρασεολογίαν τοῦ 'Αριστονοῦ στὴν ἐρμηνεία τοῦ 40οῦ Κανόνα τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (Ράλλης - Ποτλῆς, τόμος Δ', σελ. 187).

4. Βλ. παραπάνω, σελ. 48, ὑποσ. 4. Πρβλ. ὡστόσο καὶ τὴν 'Απόκριση τοῦ Πέτρου Χαρτοφύλακος σὲ ἀνάλογο ἐρώτημα (Ράλλης - Ποτλῆς, τόμ. Ε', σελ. 371).

5. 'Επιτίμια μοιχείας θεσμοθετοῦνται ἤδη ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς 'Αγκύρας. Στὶς μεταγενέστερες συλλογὰς Κανόνων τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἐπιβάλλονται ποινὲς καὶ στοὺς μοιχοὺς καὶ στοὺς πόρνους. Ἀνακεφαλαιώση τους παραθέτει ὁ 'Ιωάννης ὁ Νηστευτής, πού προσθέτει καὶ ἐκείνες πού ὀρίζει ὁ Ἱδιος. Κατὰ τὴ διάταξη τῆς Συνόδου τῆς 'Αγκύρας, ὁ μοιχὸς ὀφείλει ἐπτά χρόνια ἐπιτιμίων. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης καὶ ὁ Βασίλειος ἀυξάνουν τὰ χρόνια σὲ 18 καὶ 15 ἀντίστοιχα γιὰ τοὺς μοιχοὺς, ἐνῶ ἡ πορνεία τιμωρεῖται μὲ τὸ μιστὸ τῆς ποινῆς, δηλαδὴ μὲ 9 καὶ 7 χρόνια. Ὁ 'Ιωάννης ὁ Νηστευτής μειώνει δραστικὰ τὴ χρονικὴ διάρκειαν τῶν ἐπιτιμίων σὲ 3 καὶ 2 χρόνια ἀντίστοιχα (Σύνοψη τοῦ Κανονικοῦ, Ράλλης - Ποτλῆς, τόμ. Δ', σελ. 437 - 439). Σὲ κατοπινὰς ὁμοίως ἐρμη-

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πραγματολογικοῦ χαρακτήρα μαρτυρίες ποὺ περιέχουν οἱ διηγήσεις, ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ἡ θέση τους μέσα στὸ γενικὸ κλίμα τοῦ κειμένου.

Σημειώνουμε ὅτι σὲ σύνολο 22 θαυμάτων ποὺ περιγράφονται στὸ Βίο τοῦ Βασιλείου¹, τὰ ἔξῃ ἀφοροῦν συγκεκριμένες, ἀτομικὲς περιπτώσεις δούλων. Ἡ ἀναλογία εἶναι σημαντική, κυρίως ἂν τὴ συσχετίσουμε μὲ ἀντίστοιχες ἀναφορὲς σὲ παλαιότερα καὶ νεότερα ἀγιολογικὰ κείμενα. Παρατηροῦμε, λοιπόν, ὅτι ἡ συνήθης μεταχείριση τῶν δούλων στὰ κείμενα ἐξαντλεῖται στὴν παράθεση ποσοτικὰ ἀδιευκρίνιστων ἀριθμητικῶν μεγεθῶν, ἐνῶ συγκεκριμένα περιστατικά, ὅπου δούλος ἀναφέρεται ὡς κύριο καὶ δρῶν πρόσωπο, εἶναι πολὺ σπάνια. Ἔτσι, σὲ τρεῖς τουλάχιστον μεγάλες συλλογὲς Πατερικῶν καὶ Θαυμάτων ἡ παρουσία οἰκετικῶν προσώπων εἶναι ἰσχνή: στὴν Πρὸς Λαῦσον Ἱστορία δύο μόνο διηγήσεις ἀφοροῦν οἰκέτες, στὰ Θαύματα τοῦ Κύρου καὶ Ἰωάννη μόνο μία²· στὸ Λειμωνάριο δοῦλοι ὡς πρωταγωνιστὲς διηγήσεων ἐλλείπουν ἐντελῶς³. Σὲ μεταγενέστερα ἀγιολογικὰ κείμενα ἡ ἀναζήτησις παρόμοιων ἢ τουλάχιστον ἀνάλογων ἀναφορῶν ἀποδείχτηκε μάταια⁴. Ἐξάιρεση, βέβαια, ἀποτελεῖ ἡ ἀμφιλεγόμενη προσωπικότητα τοῦ Ἀνδρέα Σαλοῦ, Σκύθη δούλου, ποὺ ὥστόσο ταλαντεύεται μεταξὺ τοῦ ἀληθοφανοῦς καὶ τοῦ ὀλοκληρωτικὰ φανταστικοῦ δημιουργήματος.

Ὡστε, τόσο τὴν καταγραφὴ τῶν ἔξῃ θαυμάτων μὲ ἥρωες δούλους, ὅσο καὶ τὴν περιγραφὴ τῆς δεσπόζουσας φυσιογνωμίας τῆς δούλης Θεοδώρας, θὰ πρέπει νὰ ἀποδώσουμε στὴν ἰδιοτυπία καὶ ἴσως μοναδικότητα τοῦ Βίου τοῦ Βασιλείου. Ὡστόσο, αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἰδιαιτέρο σύστημα καταγραφῆς τῆς πολιτείας τοῦ Βασιλείου ἀποτελεῖ τεκμήριο γιὰ τὸν κοινωνικὸ περίγυρο τοῦ συγγραφέα τοῦ Βίου, ἐκφραστῇ συμπεριφορῶν τῆς ἐποχῆς του. Εἶναι, λοιπόν,

νεῖες τῶν Κανόνων, οἱ διατάξεις τοῦ Ἰωάννη παραλείπονται καὶ οἱ ποινὲς ἐπανέρχονται στὰ ὅσα ὀρίζονται ἀπὸ τὸ Μεγάλον Βασίλειον (Ράλλης - Πουλιανῆς, τόμ. Γ', σελ. 63, τόμ. Δ', σελ. 207, 216). Διόχυτη, πάντως, σὲ ὅλους τοὺς Κανόνες καὶ τὶς ἐρμηνεῖες εἶναι ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ πορνεία, ἐφόσον ἀφορᾷ πρόσωπα ποὺ δὲν ἔχουν ἐνταχθεῖ στὰ θεσμικὰ πλαίσια τοῦ γάμου, εἶναι ἀμάρτημα ἐλαφρότερον ἀπὸ τὴ μοιχεία.

1. Ἀγγελίδης, *Ὁ Βίος τοῦ ὁσίου Βασιλείου τοῦ Νέου*, σελ. 35 - 38.

2. Πουλιανῆς, *Πρὸς Λαῦσον Ἱστορία*, PG 34, 1017 καὶ 1965. — Σωφρονίου Ἱεροσολύμων, *Διήγησις θαυμάτων τῶν ἁγίων Κύρου καὶ Ἰωάννου. τῶν σοφῶν Ἀναργύρων*, PG 87/2, 3597.

3. Ἀντίθετα, ἀναφέρονται ὡς ὑπηρετικὰ ἢ βοηθητικὰ πρόσωπα πλουσίων καὶ ἐπαγγελματιῶν, Ἰωάννη Μόσχου, Λειμωνάριο, PG 87/2, 2028, 2936, 3089, 3093.

4. Στὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸ Βίο τοῦ Πατριάρχῃ Ἰγνατίου καὶ τοῦ Πέτρου ἐν Ἀτρώχ, ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω (σελ. 44, ὑποσ. 1 καὶ σελ. 47, ὑποσ. 1), ἀλλὰ καὶ στὸ Βίο τοῦ Ἀνδρέα Σαλοῦ (PG 111, 696, 700, 704, 712) οἱ μνεῖες εἶναι ἀπρόσωπες. Σὲ ἄλλα κείμενα, ὅπως ὁ Βίος τοῦ πατριάρχῃ Εὐθυμίου, δὲν ὑπάρχουν μνεῖες δούλων, ἐνῶ στὸ Βίο τοῦ Νίκωνα Μετανοεῖτε (ἔκδ. Λαμπρίδης, Ἀθήνα 1982, σελ. 140) ἡ μόνη περίπτωση ἀφορᾷ τὴν ἀρπαγὴ νεαρῆς κοπέλλας ποὺ ληστὲς σκοπεύουν νὰ πουλήσουν.

θεμιτὸ νὰ ὑποθέσουμε ὅτι στὰ μέσα τοῦ 10ου αἰ. στὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ δοῦλοι θεωροῦνται στὰ πλαίσια τῶν καθημερινῶν συναλλαγῶν μέλη τῆς μείζονος κοινότητας μὲ μεγάλα περιθώρια κοινωνικῆς δραστηριότητας ποὺ μὲ κανένα τρόπο δὲν ἀναιρεῖ ἢ ἀνυπαρκτὴ νομικὴ τους ὑπόσταση¹.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ Γ. ΑΓΓΕΛΙΔΗ

1. Στὸ βίο τοῦ Βασιλείου οἱ σχέσεις οἰκετῶν - κυρίων προσλαμβάνουν χαρακτῆρα συναισθηματικῶν δεσμῶν. Ἔτσι, ὁ κύριος τοῦ πάσχοντος ἀπὸ ὑδρωπικία ὀλοφύρεται γιὰ τὸν ἐπικείμενο θάνατο τοῦ δούλου του (Βίος Ves., σελ. 54) καὶ οἱ δοῦλοι τοῦ ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης Ἰωάννη συμμετέχουν στὴν ἀπόγνωση τῶν οἰκειῶν γιὰ τὴ διανοητικὴ ἀσθένεια τοῦ κυρίου τους (Βίος Ves., σελ. 70). Ἀνάλογη ἀτμόσφαιρα διαπνέει τὴ Διαθήκη τοῦ Βοΐλα, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὀνομαστικὰ τοὺς ἀπελεύθερους καὶ προικοδοτημένους δούλους του (ἐκδ. Lemerle, σελ. 26 - 27).

